

Я82
Д83.

Александр Дунаев

КҮННЭТЭ
КӨСТӨР
көрүдьюөстөр

Я82
Д83

Александр Дунаев

КҮНИЭТЭ
КӨСТӨР
көрүдьюөстөр

602.11

Кэпсээннэр

Намская ЦБС
РС(Я)

Ф А Б

Дьокуускай

Түмүк
2012

Д83 **Дунаев, Александр Григорьевич.**
Күннэтэ кэстөр көрүдүүстэр : кэпсээннэр / Александр
Дунаев ; [киири тылы суруйда И. Мигалкин]. — Дьо-
куускай : Бичик, 2012. — 64 с.

ISBN 978-5-7696-3864-0.

Агентство СІР НБР Саха

Ааптар хас биирдии киһи олоҕор кэстөн ааһар уонна өйүттэн-
санаатыттан сүппэт көрүдүүс түгэннэри, бэтиэхэлээх дьон дьээ-
бэлэрин, устудьуон аймах көрүн-нарын тэттик кэпсээннэригэр
суруйар.

Ааҕааччы киэн аранатыгар ананар.

УДК 821.512.157-32-7Дунаев
ББК 84(2Рос=Як)6-7

@ Дунаев А.Г., 2012

@ Оформление. НКИ «Бичик» РС(Я), 2012

ISBN 978-5-7696-3864-0

АЙАР ҮЛЭ АЛГЫСТААХ ААРТЫГЫНАН

*Күндү ааҕааччы, урукку өттүгэр ситэ-хото билсибэтэх
ааптарын Александр Дунаев «Күннэтэ кэстөр көрүдүүстэр»
дизн тэттик кэпсээннэрин дуоһуя ааҕыан, истинник ылыныан
дии саныбын.*

*Киһи олоҕор араас түбэлтэ баар буолар. Ааспытын кэниэ
санаатахха, олус көрүдүүс түгэннэр. Олор хаһан да өйтөн-
санааттан сүппэттэр. Уустуга — ону сурук-бичик өнгөтүнэн
ааҕааччыга сатаан тириэрдии. Александр Дунаев дьэ итини
кыайа-хото тутан, туох да эбиитэ-сабыыта суох дьын чэхчы
хайдах баарынан дьонго сатаан тириэрдэр дьогурдаах.*

*Саха Республикатын Суруйааччыларын сойуунун чилиэнэ,
тыа улуустарын литературнай түмсүүлэрин уонна айар үлэгэ
холоноор ааптардарын кытта үлэгэ хамыыһыа бэрэссэдээтэлэ
Александр Дунаев «Эйэ, дьол туһугар», «Хамаҕатта — мин
дойдум», «Суруйда көмүс куорсун», «Иккиэн ыллыбыт», «Күн
сиригэр уол оҕо төрөөн», «Ытыктаан, харыстаан ветеран
дьоннору», «Уу уонна тиит» уо.д.а. поэтической хомуруннук-
тар, ырыанньыктар ааптардара. Дэгиттэр дьогурдаах да
буолан, кини саха биллиилээх поэттарын хоһоонноругар 60-
ча ырыаны айда. Ол курдук, Андрей Кобяков «Собо» дизн хо-
һоонугар суруйбут ырыата Саха сирин бары мунхаһыттарын
гимнэ буолла. Суон сурахтанар улахан мунхаларга бу ырыа
сылын аайы ылланар.*

*Александр Григорьевич Нам педагогической училищетын си-
тиһилээхтик бүтэрэн баран, ытык изһин толорон, Сэбиэскэй
Аармыйа кэжэтигэр чизэстээхтик сулууспалаабыта. Кэлин
Хабаровскайдаагы государственной педагогической институт
художественной-графической отделениетын бүтэрбитэ. Ха-
маҕатта орто оскуолатын дириэктэринэн, төрөөбүт нэһилиэ-
гин Сэбиэтин бэрэссэдээтэлинэн, өрөспүүбүлүкэтээҕи нуруот
Айар дьыттин фольклорга отделын сэбиэдиссэйинэн, Ил Түмэн*

Государственной Мунһаагын хонтуруоллуур кэмितिэтин сүүн специалиһынан үтүө суобастаахтык үлэлээбитэ. Билигин Хамагатта нэһилиэтин баһылыгынан талылан, нэһилиэтинньэни араас уопастыбаннай үлэһэ-хамнаска сатаан көгүлүүр, тэрийэр, олохтоохторго өрүү сүбэ-ама буоларынан диригиник ытыктанар салайааччынан биллэр.

Александр Дунаев түөртүү строкалаах хоһооннору суруйуунан утумнаахтык дьарыктаммыта балачча кэм буолла. Кылгас кээмэйдээх хоһоонго диригиник этии киһи айы кыаллыбат. Маны поэттар үчүгэйдик билэллэр. Александр Дунаев киһи өйүттэн умнуллубат хоһооннордоох:

Мастан кэрэни чочуйар
Быһах кылаанын элэтэр,
Киһини киһи онгорор
Элбэх сырабын эрэйэр.

Эбэтэр:

Соботох бырдах тыаһа
Түүннү чуумпуну аймыа,
Сыһа-халты санартын
Олоххун бүтүннүү аймыа...

Оттон бүгүн айар үлэ алгыстаах аартыгынан эрэллээхтик дабайан иһэр Александр Дунаев «Күннэтэ көстөр көрүдүйөс-тэриттэн» күл-үөр, сыралаах үлэ кэнниттэн дуоһуя сынһан!

Иван Мигалкин,

СӨ Суруйааччыларын сойууһун
бырабыланынньатын бэрэссэдээтэлэ,
СР культуратын үтүөлээх үлэһитэ, поэт

БЫЛААТ

Оскуолаҕа үөрэнэр кэмнэрбэр соробор оҕо-оҕо курдук мэниктээн ылар идэлээх этим. Арай биир кыһынны киэһэ уруһуй уруогун кэнниттэн дьиэлээн иһэбин. Таһырдыа халлаан тымныы, туманнаах, борук-сорук этэ. Дьиэм оскуолаттан тэйиччи, Кириэс Кытыл диэн сиргэ олоробун.

Ол иһэн сүүрүөх санаам кэлэн, сүүрэн иһэн, иннибэр биир кыыс баран иһэр дии санааммын, хаадбылыыр санаа киирэн, түү былаатын сулбу тардан ыллым... Эмискэ «Уой!» — диэн сананы истэн, эргичис гынан көрбүтүм, доҕоор, били сана кэлбит биология учуутала эбит! Бу алдьархайы! «Хайа, бу хайдах буоллун?» — диэн соһуйбут харабынан өтөрү-батыры көрдө. Мин: «Бырасты гын, билбэккэбин...» — диэт, былаатын биэрээт да, сүүрэ турдум... Сүрэм тип-тиниргэс, дэлби тириттим даҕаны, куттаным даҕаны... Дьэ накаас, булан-булан миэнэ буоллаҕа... Үнүстэбинэ дьэ хайдах буолабын?!

Сарсыннытыгар Леонтьев Ваня, хара бараан дьүһүннээх, будьурхай баттахтаах, модьу-таҕа көрүнгнээх бииргэ үөрэнэр уолум кэлэн эттэ: «Кэлэр переменаҕа Вера Алексеевнаҕа киирэр үһүгүн». «Ол тоҕо ыңырбытый?» — диэн ыйыттым да, киһим саннын ыгдах гыннарда. Сүрэм мөбүл гынна: «Арааһа, үнүстэҕэ буолуо уонна туохха ыңы-

рыабай», — дии санаатым... Математика уруогун сүгүн истибэтим, өйүм-санаам барыта ол туһунан...

Вера Алексеевна Чирикова пионер баһаатайбыт, республикаба, оройуонга биир бастын үлэлээбинэн биллэр, сүрдээх түргэн туттунуулаах, куруук санганы олоххо киллэрэ сатыыр, мэлдьи үөрэтэ-такайа сылдыар идэлээх, кытаанах, олох түктэри быһыыларын кытта эйэлэспэт майгылаах хомуньуус салайааччы, оҕолор бары толлор киһилэрэ этэ... Оскуолаба пионерскай хос саамай улахан, киэн иэннээх, бэйэтэ музей курдук оноһуулаах (республикаба бастакы миэстэлээх) сьп-сырдык, киһини мэлдьи ыныраулуйа турар сир хотуна.

Оргууй ааны аһан киирэн дорооболостум. Вера Алексеевна хааһын түрдэһиннэрбит аҕай, мөҕө тоһуйда: «Ити хайдах буола сылдыаһын?! Учууталгын тоҕо куттаатын? Табыллыбат дьыаланы онорбуккун! Быһаарыыгын суруйа оҕус!» Быһаарыыбар барытын кырдыгынан суруйдабым дии...

Ити кэнниттэн биир нэдиэлэ ааспыта. Бу дьыаланы умнуох курдук буолан истэхпинэ, химия уруогар киирээри турдахпына, бааһынайдыгы көрүнгээх, сытыы сирэйдээх-харахтаах Афанасьев Алеша (эмиз бииргэ үөрэнэбит) санныбын оҕуста уонна: «Сарсын үс чааска дружина сэбиэтин мунһаба буолар, онно хайаан да кэлэр үһүгүн, Вера Алексеевна инһэ диэтэ... онорбут буруйгар миэрэ ылар үһүбүт...» Мин дөйөн хааллым. Дьыала маннык эрэ эргийиэ дии санаабатабым. Биология учууталыгар испэр кыһыйдым аҕай. Эмиэ тоҕо да ол былаатын тоҕо тартытым буолла? Оттон кыыс дии санааммын... ити киирэн биэрбиппин көр!

Уруок кэнниттэн дружина сэбиэтигэр чилиэнинэн сылдыар бииргэ үөрэнэр уолаттарбын Кондратьев Афоняны, Афанасьев Алешаны кытта кэпсэтэргэ соруннум: кинилэр куоластыыллар, онон миигин көмүскээн ылыахтаахтар... Дьонум сөбүлэспиттэрэ. Сарсыныгар үс чааска мунһабы

пионер баһаатайбыт бэйэтэ аста, хас да боппуруоһу көрөлөр эбит. Миигин саамай бүтэһик киллэрдилэр... Туох буруйу онорбуппун кэпсээн биэрдилэр уонна «строгий выговор» диэн миэрэни туттуохха диэн буолла. Куоластаатылар. Кыргыттар (үс кыыс) уонна Вера Алексеевна: «Хайа, эһиги?» — диэттерин кытта, дьонум сүүстэрин аннынан буруйдаммыт, эрэй бөбөнү көрбүт дьон курдук көрө-көрө, илиилэрин аат харата уунан кэбистилэр... Дьэ ситинник буолаба, киһи дьылҕата быһаарыллара... Ити түүлээх былаат күн бүгүнгэ диэри мин өйбүттэн санаабыттан отой арахпат...

23.11.2001

ҮӨРЭНЭР ЭБИККИН ДУУ?!

Хамабатта орто оскуолатыгар (Нам улууһа) Егор Николаевич Максимов диэн бэртээхэй майгылаах, сүрдээх билиилээх-көрүүлээх математика учуутала сана ананан үлэли кэлбитэ. Сайын кэлбит киһини оскуола администрацията пионерскай лаабырга баспытааталынан

анаабыта... Ити лаабырга ахсыс кылааска үөрэнэр Никита Жирков диэн спортсменынан биллибит, бэйэтин сааһыгар сүрдээх төрөлкөй, улахан унуохтаах, модьу-таба көрүнгээх уол физругунан үлэлиирэ. Егор Николаевич Никитаны устудьуон эбит диэн бигэ эрэнэн кэбиспит. Ол иһин буолуо, бииргэ табаахтыыллар (учууталбыт улахан табаахсыт этэ), араас тиэмэбэ кэпсэтэллэрэ да баар буоллаба...

Күһүн үөрэх дьыла сафаламмыта, математика уруогар биһиги кылааһы Егор Николаевич үөрэтэр буолбута. Кылааска киирэригэр аан бастаан кылааспыт аана оргуудук аһыллара, урут атаба, онтон бартыбыала, кэлин төбөтө быгыталаан мичээрдээбитинэн киирэн кэлэрэ... Остуолугар

бартыбыалын «сарт» гына быражан кэбиһэрэ уонна хайаан да олус истинник, үөрэ-көтө, хайдах эрэ дьээбэлэнээри гыммыт киһилии эргиччи көрүтэлиин-көрүтэлиин дорооболоһоро. Кини бастакы уруогар: «Дьэ эрэ, аан бастаан билсиһиэххэйинг...» — диэт, сурунаалы арыйбыта, эргиччи көрбүтэ... Онтон эмискэ туохтан эрэ соһуйбут киһилии ойон турбута, чэчэгэйин ыйар тарбагынан имэрин да имэрин буолбута уонна түгэх паартаҕа олорор Никитаны тобулу көрөн туран ыйыппыта: «Бээрэ, Никита Семенович, эн, эн үөрэнэр эбиккин дуу?!» — Никита оргуудук оронон туран, үүтүн тохпут оҕолуу умса көрөн баран, кэтэбин тарбана-тарбана нэһиилэ сана таһаарбыта: «Ээ оттон... оттон... үөрэнэбин ээ...» Оҕолор тугу да өйдөөбөккө сирэй-сирэйдэрин көрсөн кэбиспиттэрэ... Аһыйах сөкүүндэ чуумпуруу кэнниттэн: «Чэ, сөп! Олор! Уруок кэнниттэн кэпсэтиэхпит!» — диэбитэ мүчүннүү-мүчүннүү, баһын быһа илгистибитэ уонна биир-биир билсиктэн, уруогун саҕалаан киирэн барбыта...

Дьэ итинник түбэлтэлэр учуутал олоҕор эмиэ баар буолар эбиттэр. Ол переменэҕэ туох диэн кэпсэппиттэрин билбэтим. Арай кэлин учуутал үөрэнээччитин кытта ыкса доҕордуу сыһыаннара күүһүрбүтэ. Ол бииргэ бултуулларыттан (Егор Николаевич дьаарай булчут этэ) биллэрэ.

28.02.2001

ТУСТУУК

Хамаҕатта орто оскуолата 1968—1972 сыллардаахха тустуу эйгэтигэр республикаҕа биллэр этэ. Ити сылларга Чурапчыттан төрүттээх Феофанов Егор Михайлович диэн сүүрүүгэ, хайыһарга спорт маастара физкультура учууталынан ананан кэлэн сүрдээх эрчимнээхтик үлэтин саҕалаабыта, элбэҕи ситиспит кэмнэрэ этэ. Сүү-

рүүгэ, хайыһарга, теннискэ уонна тустууга Нам оройуонугар бу оскуола ити сылларга иннин биэрбэтэҕэ, өссө үөһэ тахсан, республикаҕа дабайбыта. Егор Михайловичка эдэр физруктар Егоров Иван Федорович, Жирков Семен Семенович эбии күүс-көмө буолбуттара. Спорт эйгэтэ оскуола оҕолорун, учууталлары, нэһилиэнньэ киэн арангатын хабаан, бу үлэҕэ көлөһө күүскэ эргийбитэ, араас элбэх күннэр, нэдиэлэлэр, месячниктар, олимпиадалар ыгытыллар буолбуттара. Олортон биир түгэни кэпсиэхпин баҕардым. Холобур, биһигини, хаһан да тустубатах 4, 10 кылаас уолаттарын барыларын, сатыыр буол, сатаабат буол, «Тустуу нэдиэлэтэ» диэн ааттаах күннэргэ ыйааһыннарынан арааран туһуннарар буолллар. Оскуола уолаттара бары, кыралыын-улаханнаын, трико, шкера тиктиитэ, тустуу албастарын үөрэтии түбүктэрэ бөҕө буолла. Ити саҕана оройуон чөмпүйүөннэрэ, араас титуллаах тустуук уолаттар күннүү-күөнэхтии сылдьар кэмнэрэ. Ордук биллэр этилэр: Никита Жирков, Юра Аммосов, Захар Дорофеев, Толя Сивцев, Витя Никифоров, Афоня Прокопьев, Ваня Суздалов уо.д.а. Оскуола саалатыгар тустуу көрөөрү кыралыын-улаханнаын, эдэрдиин-эмэнниин киһи бөҕө мустубута. Мин 9 кылаас уола ордук кыргыттартан кыбыстабын. Ол сатаан тустубат киһи оройуон чөмпүйүөнэ Толя Сивцевтиин тустар буоллум. Толялыын сыһыаммыт үчүгэй, доҕордуубут. Ол иһин киһибэр туста кириэм иннинэ эттим: «Толя, балачча уһуннук туста сатаар... Онтон кыайаар», — диэн. Киһим эрчиллэ, өрө ыстангалыы туран: «Сөп, өйдөөтүм!» — диэтэ. Мин эрэнэн, эрэх-турах сананым, тыыллантаабыта буоллум...

Бириэмэбит кэллэ. Толя тахсыбытыгар, бары уруйдаан хаһыгыты түстүлэр. Мин тахсыбыппар уу чуумпу, тугу эрэ ботугураһаллар. Долгуйабын аҕай... Мөбүллүбүт оҕо курдук сукуллан турабын, дьон диэки көрүөхпүн толлобун. Арай икки кыыс (10 кылаастан) миигин көрө-көрө күлэр курдуктар, онтон өссө эбии буорайдым. Свисток чырылыы түстэ... Мин атабым ыараан хаалбыт. Нэһиилэ маат ортотугар

кэлэн Толябын кытта илии тутустубут. Арай илиибин тустуук киһилии уунан ээрим да, ханна да барбыппын өйдөөбөккө хааллым... Кулахачыйан сирим-дойдум эргичийэн ээрэ, күлбүт-үөрбүт, соһуйбут, кэлэйбит сирэйдэр үөһэ-аллара ымастылар да, биирдэ этим-сииним доргуйда... Өйдөөбүтүм, маакка тизэрэ таһылла сытабын... Толям икки илиитин өрө ууна-ууна кыайбыт хотой кыыллыы өрө ыстаналыы сылдыар. Көрөөччүлэр хаһыыларын-ыһыыларын ортотугар нэһиилэ тураммын, киһибэр тийэн, илиибин биэрэн эбэрдэлиин туран: «Толя, эппитим дии...» — диибин. Киһим күллэ уонна: «Умнан кэбисиппин», — диэтэ. Дьэ кыһыылаах суол диэтэбин. Иккис тустар уолум (аатын өйдөөбөппүн) II Хомустаах уола этэ. Киһи күлүөх курдук, аны икки сатаабат дьон тустуулар хайа аанһа буолуой? Наһаа да өр тустубуппут...

Эбиитин дэлби сылайан, таах мадыктаһыы буолта... Дьон көрө-көрө күл да күл. Кэмниэ кэнэбэс нэһиилэ очконан кыайда диэн буолла. Уопсай түмүккэ үһүс миэстэни ылан, санаам нэһиилэ уоскуйбута...

Дьэ итинник көрүдүөстэр киһи олоҕор баар буолааччылар.

Учууталбар Егор Михайловичка, доҕорбор Толя Сивцевкэ олохпор көрсөннөр, өйбүн-санаабын тосту уларытаннар, эр киһи эр киһи курдук кытаанах санааны ылынан эрчиллэммин, онтукам аармыйаҕа сулууспалыырбар сүрдээх улахан көмө буолбутугар, бэйэбин көмүскэнэр кыахтаммыппар махталым улахан.

28.02.2001

УЧУУТАЛЫМ СААХАРА

Кулун тутар ый ортото, 1977 сыл. Бу кэмнэ үгүс тэрилтэлэр, биирдиилээн дьон мас кэрдиитигэр тахсаллар... Нам улууһугар Хамаҕатта нэһилиэгэр орто оскуола салалтата оҕолору үлэбэ иитии боппуруоһун өрө тутан, үлэ уруогун маста-

рыскыайын кэнэтиини инники сорука киллэрэн, мас кэрдиитин бу күннэргэ былааннаабыта... Ол саҕана оскуола дириэктэринэн ис киирбэх сэбэрэлээх (кэрэ дьүһүнүн ачыкыта өссө тупсарара), лоп бааччы саналаах, саха тылын уонна литературатын учуутала идэлээх буолан, биһиги биир этиини быһа бааччы этэрбитин, кини уустаан-ураннаан, ыраабынан эргитэн түмүктүүрүн сөбүлүүр идэлээх, дьэ кэргэн дьонун-мааны баһылыга, ирдэбиллээх салайааччы Гавриил Степанович Касьянов диэн киһи үлэлээбитэ...

Дьэ онон эр дьон бары мас кэрдиитигэр үлэбэ барар буолбуппут. «Комсомольской» соһуос салалтатыттан көрдөһөн, икки тырахтарыһы (бырааттыы-убайдыы Борис, Юрий Кривошапкинары), икки бастын мас эрбэтээччини (Андрей Ивановы, Гавриил Таркаевы) сөбүлэннэрин ыламмыт, кэлэр субуотаҕа үлэбэ турунар буолбуппут. Мас кэрдэ барар сирбит Чоһоо сайылыга диэн. Мантан икки көс сир. Син тэйиччи дойдуну...

Ырыа-тойук аргыстаах, кэпсээн-ипсээн энээрдээх айаннаах буоламмыт, дэлээнэбитигэр өр гыммакка кэлбиппит. Бары сүрдээх үрдүк көтөбүллүүлээх санаалаах сорууда-тарбытын аттаран, үгүспүт эдэр эрчимнээх дьон буолан, үлэбитин лаппа кыахтаахтык үмүрүтэн, халлаан харанарыан иннинэ биир бырысыабы тобус-толору тизээн, Юркабытын дэриэбинэбэ ыппыппыт... Бэйэбит хаалан, дьэ уоскуйан чэйдии олодохпутуна, арай айаннаахтаах тыраахтарбыт эмискэ умуллан хаалла. Күөх буруо унаара ту-

ран налыс гынан, муннубутугар саба биэрдэ... Борис ойон туран көрбүтэ, пахай, аһылыга олорчу бүтэн хаалбыт! Бу издээни! Тайжа ортотугар хантан сэлээркэ булабыт?!

Кылгас чуумпуруу кэнниттэн (тиритгэбинэ-хоруттабына хаража эмиэ да от күөбэ, эмиэ да кугастыйан ылар идэлээх, дыкти, кэрэ дьүһүннээх киһи) Валерий Гаврильевич сүр боччумнаахтык тэрийээччи быһыытынан дьаһайда: «Тыраахтартан уутун сүөкүөбүн уонна мантан икки килэмизтир курдук сиргэ Чоһоо өтөбө баар, онно баран хонуоххайын...» Биһиги сылайбыппыт дьэ билиннэ, уку-сакы хомунан, ыһыкпытын эрэ ыламмыт, хонуохтаах сирбит диэки хаама турдубут...

Халлаан түргэнник харангарда, ханна эрэ дөрүн-дөрүн суор кыланар, мэкчиргэ үһүүрэр... Сылайбыт дьон уонна хайдах эрэ санаабыт түһэн, наһаа өр хааман салланнаан өтөхпүтүгэр кэллибит. Сайынын отчуттар олорор буолан, өтөх көрүнгэ сэнэх эбит этэ.

Боппуруос үөскээн табыста. Син биир ким эрэ бөһүөлэксэ киирэн, Юрийга этэн, сэлээркэ таһаара охсуон наада курдуга. Тоҕо диэтэххэ, учуутал дьон өрөбүлгэ эрдэ киирэн сынньанан, бэнидиэнниккэ үлэлэлэригэр таһыахтаахтара... Дириэктэрбит санаатын өтө таайан, эмискэ сана аллайдым: «Мин Василий Романовичтыын барабын...» Василийым соһуйда да, мин диэки көрөн баран, төбөтүн кэбис гыннарда. Ону көрөөт, сүрдээх үөннээх тыллаах нуучча тылын учуутала Василий Васильевич Ушницкай хаража уотанна: «Эдэр дьон таанцылыы барар бөҕө буоллахтара дии, ол икки көс сир диэхтээн...» — дии-дии, хаадыс гынна. Гавриил Степанович махтамытты биһиги диэки көрдө уонна кураанах үрүксээгин тоҕо эрэ мин санныбар иилэ бырахта...

Василийым кэпсээн-ипсээн бөбөтө. Мин да хаалсыбаппын...

Мантан Хамаҕаттабыт икки көс. Үчүгэйдик хаамтаһытына сарсыарда алта чааска тийиэхтээхпит... Хата

бэрт баҕайы! Ып-ыраас хаар! Салгын! Ый! Сулустар! Араас тиэмэбэ кэпсэтэн, бэйэ-бэйэбитин өссө диригинник билсистибит, күллүбүт-үөрдүбүт... Ол иһэн эмискэ санаабыт сүтэн, харса суох хаамыы эрэ буолбута, хаар эрэ куучугуруура, тыыммыт эрэ бурҕанныыра... Утуктааммыт арай тоннуу хаары иккиэн икки аңгы тэлэн иһэн, уһуктан кэлэммит соһуйбуппут аҕай...

«Чэ, бээ, туох алдьархайай? Төһө да хомсомуол буолбуппут иһин, сынньана түһүөххэ!» — дэстибит.

Суол чигдितिгэр олорон сынньаммыппыт... Эмискэ доҕорум: «Оо, тугу эрэ ыстаабыт, испит киһи бэрт да буолуо эбит», — диэбитэ. Ону истэммин дуу, билбэтим, тоҕо эрэ дириэктэрим кураанах үрүксээгин хаһан барбытым... Арай биир үп-үрүн рафинад саахар тоорохойун булан ыллым, сана аллайыа түстүм: «Бааска, саахар!» Киһим саахары ылан орубуна ортотунан аһаардаата уонна: «Барытын эмискэ сиэн кэбиһимэ! Кыра-кыратык ылан эмэн сиэ, оччоҕо күүс кириэбэ», — диэтэ. Кини спортсмен уонна миигиннээбэр аҕа киһи биллэбэ дии. Кырдык оннук эбит, доҕор! Эчи минньигэһиэн! Аны саахар буолан түргэнник амтана ааспатыан... Этим дырылаан, күүспэр күүс киирэргэ дылы буолла! Ол иһин даҕаны, учууталым барахсан тоҕо олох кураанах үрүксээги биэриэбэй!..

Саахар сиэбит дьон дьыэбитигэр диэри ньиргиччи, биир тыынынан диэбиккэ дылы, курдурҕаччы хааман тийдибит...

Утуяаары: «Ити Гавриил Степанович тоҕо кураанах үрүксээгин биэртэ буолла?» — диэн таайа сатыы сытан, түлүк уубар умсубутум...

Кып-кыра, үп-үрүн саахар! Эчи минньигэһиэн! Күүһэ сүрүүн! Киһи этин-сиинин угуттаан, күүс киллэрэр кыажа сүрүүн! Оо, учууталым саахара барахсан!

18.08.2001

НО Я ДОСТАЮ...

Кудрина Нина Егоровна диэн нуучча литературатын учуутала Хамафатта орто оскуолатыгар түөрт уонча сыл үлэлэбитэ, билигин биэнсийэбэ олорор.

Нина Егоровна омугунан нуучча, сэри кэнниттэн учуутал үөрэбин бүтэрэн, Нам улууһугар ананан кэлбит.

Хамафаттаба ол сабана «первый парень села» дэнэр, нэһилиэк хомсомуолун тэрилтэтин сэкирэтээрэ, бастын спортсмен Егор Кудринга (саха уолун кырыылааба буолан, дэлби эрийэн, кырасыабай, күп-күөх харахтаах нуучча кыһын иннин ыллаба...) кэргэн тахсыбыта. Нина Егоровна элбэх обону төрөтөн, билигин элбэх сиэннэнэн, олох сахатыян (сахалыы ыраастык сангарар) Хамафаттатын төрөөбүт дойдутун курдук таптаан олорор. Кэргэнэ Егор өр сыл устата тутуу тутуах үлэһитэ буола сылдьан, ыалдьан, алта уонугар чугаһаан иһэн өлөөхтөөбүтэ...

Тохсус кылааска (1969 сыллаахха) үөрэнэ сылдьан Пушкин, Лермонтов, Маяковскай уо.д.а. нуучча улуу поэттарын хоһоонноругар учууталбыт нойосуус үөрэтэргэ элбэх соруудабы биэрэрэ. Мин киһи хоһоону үөрэтиигэ мөлтөх собус этим. Ис бөбөбө киирэрим. Үөрэтэрин үөрэтэрим гынан баран, сарсынныгыгар отой умнан кэбиһэр идэлээхпин. Дьэ ол миигин эрэйдиирэ... Саас үөрэх дьыла бүтүүтүн сабана икки хоһоону (Лермонтов, Маяковскай) зачет туттарыахтаахпын. Нэдиэлэни быһа үөрэтэн син билбит курдук буолбутум да, тутгарар күнүм сарсыарда боруобалаан аабан көрбүтүм, сордоох эмиэ сорох тылларыгар иннэн, дэлби булкуйан кэбиһэ турабын... Бириэмэ диэн бириэмэ! Кэллэбэ дии! Сүрдээбин долгуйабын! Испэр аабан көрөбүн, дьэ издээн, адьас булкуйа, умна турабын...

Оболор бары хоһооннорун аабан, ким түөрдү, ким биэ-

һи ылалатаатылар. Мин бүтэник табыстым. Аан бастаан Лермонтов хоһоонун аабарга холоннум:

Погиб поэт! — невольник чести —
Пал, оклеветанный молвой,
С свинцом в груди и жаждой мести,
Поникнув гордой головой!..
Но я достаю из широких штанин
Дубликатом бесценного груза... —

диэппин кытары, кылаас иһэ күлэн биирдэ ньиргийэ түстэ. Учууталым диэки көрдүм, күлэн санна ибигирии олорор эбит... Дьэ өйдөөтүм, икки хоһоону биир хоһоон курдук булкуйбуппун. Мин да тулуйбатым, күлэн ибигирээтим...

Нина Егоровна харабын уутун сотто-сотто: «Дальше», — диэтэ. Ээ, мин харса суох: «Но я достаю...» — диэн истэхпинэ, кылаас иһэ өссө күүскэ ньиргийэ түстэ. Учууталым олох издэйдэ, нэһиилэ: «Ну, Александр, даешь...» — дии-дии, улахан бабайытык саһыгыраччы күллэ... Син балай да бириэмэ ааһан уоскуйбуттарын кэннэ: «Садись, Александр! За храбрость и героизм — две тройки!» — дии-дии, кыаммакка күл да күл буолла. Дьэ итинник! Олоххо харса суох буолар соробор туһалаах ээ.

02.09.2001

БААХА КЭПСЭЭНЭ

Дьокуускай куорат...
Араас эргэ, былыргылыы тутуулаах, аныгылыы таас дьыэлэрдээх, кырасыабай дыбарыастардаах, энин араас нуучча, омук массыналардаах, күнүскү, түүнтү маһаһыннардаах, ырынактардаах, үлэлиир, үөрэнэр дьарыктаах дьоннор түөл-

бэлээн түмсэр сирдэрэ буоллаба дии Дьокуускай куорат.

Кэпсиир киһим бу дьоллоох куоракка олохсуйбут,

олобун оностубут Валерий Григорьевич Терентьев диэн саха киһитин биир үтүө-мааны бэрэстэбиитэлэ, үрдүк үөрэхтээх учуутал, республикаҕа биллэр биир тэрилтэҕэ тутуах үлэһит, дьонун киһи, ыал аҕата, эһэтэ. Кинини кытта Чурапчыга баран иһэн паромна билсибиппит. Онно маннык түбэлтэни кэпсээбитэ.

Бааха — государственной сулуоспа киһитэ. Үлэтин чааһа бүтүүтэ таатталар маҕаһыыннарыттан эт, арыы атыылаһан барар соруктаах. Кыайыы 50 сылын аатынан спортивной дыбарыас таһынааҕы сибээстэр уулуссаларынан сатыы барарга санаммыт. Таһырдыа тымныы соҕус дыбардаах да буоллар, саас кэлэн ээрэ лаппа биллэр. Киһи эрэ сатыы хаама, «салгын сии» сылдыях ыраас күнэ турар. Дыбарыаһы эргийэ көтөөт, ханас диэки халыйа хааман иһэн мааны, сэргэх, эдэрчи дыахтардаах эр киһи уун-утары иһэллэригэр хараҕа хатанна.

Дьоно үөрэн ырбайбыттар аҕай, илии-илиилэриттэн ыкса тутуспуттар. Көрдө-көрөөт, Бааха иннигэр хорус гына түстүлэр.

— Баахабын дуо?! — эр киһи олус эрчимнээх сангата салгыны доргута сатарытта.

— Ээ, мин, Баахабын...

— Туй-сиэ! Ол иһин да, эрдэттэн билбитим ээ... Глаз алмаз дуу?! — Киһитэ киэбирбиттии тутунна, өттүк баттанна, санаата көтөбүллүбүтэ билиннэ.

— Оо, дьэ, бырастыы гын, билбэккэ гынан баран биллим. Эн эбиккин дуу, однополчанин! — Бааха илиитин уунна, доҕорун санныга таптайда.

— Бу үбүлүөйтэн иһэбит. Хата харчылааххын дуо? Көрсүспүччэ, биһиэхэ баран көрсүһүүнү бэлиэтиэххэ! Дьиэбит бу мантан отучча хаамыы. Чуп-чугас! Сөбүлэһэбин дуо?!

— Хайдах сөбүлэһиэм суоҕай. Сөбүлэһэн бөҕө буоллаҕа дии! Хас сыл буолла көрсүспэтэхпит? Оо, орубуна 25 сыл эбит! Кэбис, сродно бэлиэтиир наада!

— Бааха, билсэн кэбис. Бу кэргэним Татьяна Аполлонариевна.

— Очень приятно... Чэ, туруохпут дуо? Чаас да ыраатта, бара охсуоххайын...

Ити курдук аармыйаҕа бииргэ сулууспалаабыт улун үйэ чиеппэрэ буолан баран көрсүһүүтэ бүгүнгү былаанын олорчу уларыппыта, кэпсэлгэ сылдыар соһуччу сыһыаны үөскэппитэ.

Биһиги киһибит араас дьэрэкээн өгнөрдөөх, эриэккэс уоттардаах, киһини эрэ умсугутар, угуйар «Заходи» диэн дыкки ааттаах маҕаһыынна киирэн, «Боотур» диэн буокканы атыылаһан табыста. Дьоно икки этээстээх мас дьиэҕэ бастакы этээскэ, икки хостоох квартираҕа олоролор эбит.

Дьахтар тас танаһын уларыта охсон, сиэркилэҕэ көрү-нээт аһын үрдүгэр түстэ. Баахалаах бииргэ сулууспалаабыт дьон быһыытынан дыбаанна олорон ирэ-хоро сэлэстилэр. Өр-өтөр буолбата, нарын куолас чаҕаарда: «Саллааттаар, ас бэлэм! Остуолга!»

Биир буокканы үс киһи (дыахтар кыралаан иһэр) өр гыныахтара дуо, энсэн кэбистилэр. Өссө наада диэн буолла. Эр киһи дыахтарын ылан кэл диир, дыахтар эр киһини соруйар. Бааха ону истэ сатаан баран, дьыала этиһиигэ тийиэбин сэрэйн: «Мин баран кэлиим дуу», — диэн санга аллайда. Хаһаайка үөрэ-көтө биэс уон солкуобайы туттаран кэбистэ. Маҕаһыын олох чугас, бу дьиэ кэтэбинэн баарын быһаарда.

Биһиги киһибит өс киирбэх, быһаарыыны ситэ чуолкайдаспакка, чугас аата чугас дии санаат, көстүүмүнэн эрэ элэс гынан хаалла. Тахсаат дьиэни эргийэ сүүрдэ. Көрө сатаата да, маҕаһыын курдук дьиэ көстүбэт. Иккис дьиэни унуордаата... Суох. Өссө барда... Суох. Өссө... Өссө... Суох!.. Суох!.. Суох!.. Онтон эмискэ өйдүү түспүтэ, дьонун дьиэтиттэн балачча тэйбит, аһаабыт дьиэтэ хайдаһын олох да бэлиэтии көрбөтөх. Сатахха нүөмэрин, уулуссатын аатын сирийэн көрбөтөҕө абатыан! Тула барыта үүт-үкчү,

биир халып икки этээстээх майгыннаһар мас дьизэлэр... Хас да дьизэҕэ киирэн (ааннара тута ханас диэки буоларын өйдүүр): «Мин, Баахабын. Мин кэллим», — дии-дии тонсуйар. Бары: «Суох, оннук киһини билбэппит», — дэһэллэр. «Сор да буолар эбит! Муммуппун! Сатахха уолум аатын олох да билбэппин, умнан кэбиспиппин. Маарыын кыбыстан ыйыппатаҕым ити баар», — Бааха ыксаата.

Таһырдыа 20 кыраадыс тымныы. Кулун тутар 18 күнэ 1998 сыл. Киэһэ 11 чаас. Онтон биһиги киһибит кэстүүмнээх эрэ турар! «Ол ыалларбар норка бэргэхэм, капюшоннаах пуховик сонум, тирии бэрчээкким, докумуоннардаах паапкам хаалбыта. Бу иэдээни! Дьизэни арай булумуум... Булар чинчи да суох эбит!» — Бааха итинник саны-саныы, өссө иэдэйдэ.

Хас да квартираны сэрэххэ эбии тонсуйталаата. Туһа суох! Нуул!..

«Та-аан-һа-а-а, м-иин Ба-ааха-аа-бы-һын! Му-у-н-аа-ан хаал-лы-һым, ис-тэ-ээ-һиэ-иэт д-ду-дуо-оо?!» — диэн сүүрэхэлии сылдьан хас да төгүл титирэстээбит куолаһынан хаһыгтаан көрдө. Харда суох! Мэлигир! Ыт да үрбэт! Уу чуумпу! Дэлби тонно. Биир дьизэ подьеһыгар киирэн итиннэ. «Суох, кэбис! Гаражка төлөпүөннээммин массыына ынырыһыкпын. Маннык мэээнэ кэрийэн ыалбын булбатым чуолкай! Чэ, ол танаспын-саппын тиэр-дэллэр ини, саха дьоно буоллахтара. Паапкабар баар блок-ноппар аатым-суолум, аадырыһым, төлөпүөнүм барыта суруллубут, оттон удостоверением сонум уолугар угулла сылдьар...» Хас да ыалы тонсуйбутун кэннэ, биир үтүө санаалаах эдэр дьизэ кэргэн өр быһаарсыы кэнниттэн кэмниэ кэнэбэс өйдөөннөр төлөпүөннэттилэр.

Дьуһуурунай массыына сөпкө собуһа кэлбитэ. Суоппар уол Валерий Григорьевичи соһуйа көрбүтэ, ол гынан баран тугу да ыйыппакка иниэттэн эрэ кэбиспитэ...

Бүгүн 2004 сыл бэс ыйын 11 күнэ. Бааханы көрүстүм. Соно, бэргэхэтэ, паапката күн бүгүннээнтэ диэри суох,

аҕалан биэрбэтэхтэр. Эчи сүрүн! Эчи аһыһытын! Алта сыл ааспыт.

«Ол Татьянаһаах ыал ыал курдуктара. Дьизэлэрэ-уоттара ырааһа, танастара-саптара мааныта, сирэйдэрин-харахтарын олоруута үчүгэйэ, сэргэбэ. Киһи балыынка дьон диэн кыратык да санаабат. Өссө да эрэл баар ээ», — диэмэхтиир Бааха. Көр эрэ, киһин өссө да эрэнэр, кэтэхэр эбит. Ити баар ээ, саха киһитин көнө майгыта, эрэл санаатын күүһэ!

Кэнники көрсөн ыйыппыппар: «Онтон соруйан аҕала сатаабатах, туһаммыт буоллахтарына, ол аата саха диэн омук аатын сүкпэттэригэр тийиэллэр!» — кытаанахтык эппитэ. Хараһын өйдөөн көрбүтүм, хомойуу, кэлэйии, санаарҕабыл бэлиэлэрэ түспүттэр этэ... Эчи аһыһытын...

11.06.2004

ЛИЗАҔА АЙАН

Биир улахан тэрилтэ профкомун эппиэттээх үлэһитэ аатыран, күһүн, саас хортуоппуй, хаппыыста булуутун түбүгүн быйыл эмиэ сүгэр буоллум.

Ол курдук Афанасий Афанасьевич диэн өр сылларга үлэлээн уопутурбут, автобаза биир дьонун, ытыктанар суоппарынаан, Нам Хамаһатта-тыгар бииргэ үөскээбит уолбунаан, үлэһиттэрбитигэр сүүрбэ куул хаппыыстаны, ол төрөөбүт-үөскээбит Хамаһатта-быт биир кырдыаһас агрономуттан, тыыл бэтэрээнэ «Анна Михайловна дуо?» дэтэр үтүө киһиттэн атыылаһан аҕалан, бүгүн киэһэ дьизэлэринэн кэрийэ сылдьан, испииһэк быһыытынан тиксэртиир соруудахтаахпыт...

Дьэ ол курдук дуоһабыр быһыытынан сыалбытын ситиспит дьон үөрэ-көтө дьоллоох Дьокуускай куоратпытыгар (М.К.Аммосов диэн үтүө киһилээх буолан, суолбут

аспаалланан, айаммыт түргэтээн ахан турар) бириэмэни билбэккэ элээрдэн кэлэ оѳустубут... Үлэһиттэрбит олорор дьизэлэрэ бары аѳыстыы-тоѳустуу этээстээх дьизэлэр. Сахалар мунар биэс этээстээх дьизэбэ төрдүс, бэһис, тоѳус этээстээх дьизэбэ сэттис, ахсыс, тохсус этээстэргэ ололорлор. Лаппа хойугаан кэлэммит, дьизэлэрбит иһэ сорохторо нэһиилэ кылайар уогтаахтар, сорохторо ньим харананан тыйыллан тураллар...

Дьэ бүтэһик, тоѳус этээстээх дьизэбэ олорор бииргэ үлэлиир киһибитигэр эдэр, сэмэй Елизавета Петровнаба сэттис этээскэ үс куул хаппыыстаны таһаарыахтаахпыт. Сатахха Горькай уулуссатыгар үүт-үкчү, игирэ оѳолор курдук бэйэ-бэйэлэригэр майгыннаһар араѳас кырааскалаах дьизэлэртэн биирдэстэригэр олорор. Аны дьизэлэрбит нүөмэрдэрэ суох. Баар да буоллаѳына кырааскалара баран, чуолкайа суохтар... Урут биирдэ сылдыбытым да, өйдөөбөт эбиппин хайа дьизэтин. Сэрэйэн, бу дьизэбэ быһыылаах диэн бастакы (хотуттан) дьизэбэ биир куулу сүгэн киирдим (суоппарым дьизэбит чуолкайа суох буолан, иккис кырыныыга киирсиэм диэн массыынатыгар хаалла). Киирбитим, доѳоор, хабыс-харанаѳа дьоннор күлсэллэр, этиһэллэр, айдаарсаллар, ханна эрэ ырыа-тойук дьизэрэйэр (буолумуна, элбэх киһи олбоѳор)... Дьэ, доѳоор, олох сэрэйэн, харах симсэ оонньуур кэриэтэ, анаар илиибинэн далбаатаан, сороѳор истиэнэбэ, дьонно кэтиллэн, ол аайы дэлби тиритэн, паартан инчэйэн этээстэрбин ааѳа-ааѳа, дьэ сэттискэ нэһиилэ таѳыстым диэн буолла... Атаѳым салѳалас, бэйэм аѳылас бөѳө буолан, бэргэһэбин көннөрөн, уоскуйа сатыыбын. Урут сылдыбыт буолан, сэрэйэн, 140-с нүөмэрдээх кыбартыыра бу буолуо дии санааммын, биир тимир ааны тонсуйдум. Куорат ыала, ырыынак кэлэн, бары икки хос тимир ааннаах буолан тураллар. Ким да эппиэттээбэт. Арай илиим иминэн тутан көрбүтүм, электрошит буолан биэрдэ. Салгыы истиэнэни имэрийэн биир ааны буллум. Тонсуйдум. Эмискэ биир эдэр киһи

суостаах куолаһа: «Кимий?» — диэтэ. Мин сэрэнэн до-рооболостум: «Лиза... Лиза... Петровна баар дуо?» — диэн истэхпинэ: «Манна ханнык да Илиихэ суох! Манна мин эрэ баарбын! Өйдөөтүң дуо, мужик?!» — диэн ордоотоото.

Салгыы айанныыбын. Илиим иминэн эмиэ истиэнэ-нэн сирдэтэн, өссө биир ааны тонсуйабын. «Бу 139-с кы-бартыыра ээ. Аһара кэлбиккин», — диэн эдэр дьахтар на-рын куолаһа аан нөнүө чуораан курдук чугдаарда. Иһийэн турдум. Испэр: «Бай! Хайдах-хайдаѳый? Ити ордоотообут эрэппэр төннөр буоллаѳым», — дии санаатым, салла бы-һыытыйдым. Куулбун түһэрэн (чин хаппыысталар, ула-хан куул буолан киһини сылаттылар), танаспын-саппын көннөрүнэн, тириппиппин соттунан уоскуйа түһэн ба-ран, хайыахпыный, сэрэнэн били суостаах ааммын ик-киһин тонсуйдум. Киһим: «Ким нааданый?» — диэн ха-һыытаата. «Ээ, мин, мин... Мааѳынны киһибин. Лиза баар дуо? Хаппыыста аѳаллыбыт». «Туох ааттаах ара-хсыбат киһигиний? Ол Илиихэ диэн дьахтар манна баар буолуо диэн сордуугун дуо?! Мааѳынныттан суох диибин дии! Көссүүгүн атын сиргэ көрдөө!» — диэт, эбиитин сутуругунан күүскэ баѳайы оѳуста, маатыралаан сырбат-та. Мин арахсыбат киһи буоллум: «Онтон бу 140-с кы-бартыыра буолбатах дуо?» Инньэ диэн сангарааппын кытта, киһим аанын тэлэ тэптэ эбээт... Арай көрбүтүм, олох эдэр икки эрэт чалбах курдугунан мэндээриччи көрөн тэмтээ-кэйдии тураллар, сутуруктарын сууралыылар. «Мужик! Хатылаа эрэ! Туох диигин?» — диэн буолла. «Ээ, оттон бу үлэһиттэрбитигэр хаппыыста түнэтэ сылдыабыт». «Чэ оч-чоѳо хаппыыстаѳын манна аѳал!» — диэт, кэннигэр турар бөдөн унуохтаах уола хаппыысталаах куулбар түстэ. Тар-дыалаһы кытаанаѳа буолла, ол быһыгар: «Туох буол-бут дьоннутуй, кимнээх диэннитий?» — энин диэн тыл бырахсабын. Хаһыы-ыһыы хойунна. Аны иккиэн са-ба түстүлэр. Ыксал буолла... Ити судураан кэмигэр хата, дьолго, били 139 нүөмэрдээх хостон эдэр дьахтар тахсан

айманна: «Хайа бу тух буоллугут? Милииссийэлэри ыгы-рыам!..» Тоҕо эбитэ буолла, ону истээт да, эрэттэрим хосторугар биирдэ «дьылыс» гынан хааллылар... Дьэ сор диэтэбин! Ити үтүө дьахтар тахсыбатаҕа буоллар, тух буолуо эбитэ буолла? Танаспын тэбэнэн, көннөрүнэн күүтэн турар эдэр дьахтарбар баһыыбалаатым. Аан сырдыгар көрбүтүм, кырдык да, ис киирбэх, сахалыы намыын дьүһүннээх үтүө-мааны дьахтар турар эбит. Ыйытта: «Хаһыс кыбартыыраны көрдүүгүн?» Сырдыкка тиксибиччэ кумаабыбын ороон көрдөрдүм. Киһим күлэн сандаарда: «Бу дьэ буолбатах ээ. Ортоку дьэиэҕэ барабын. Бу дьэ 94 нүөмэрдээх, эн наадыйар дьээн буоллабына 96 диэн эбит. Олох да суох кыбартыыраны көрдөөн, хаппыыстабыттан мата сыстын дии, чэ кытаат, ыстан», — диэтэ. Дьэ сити, орубуна били «С легким паром...» диэн киинэҕэ майгыныыр түбэлтэҕэ түбэспиппин — үс үүт-үкчү дьэ, саһархай дьүһүн, биир балаһыанньалаах, нүөмэрдээх, тимир ааннаах кыбартыыралар... Атына диэн — хаппыыста буоллаҕа... «Үтүө майгылаах дьонно элбээтиннэр», — дии санаат, куулбун төгтөрү сүгэн, эрэй бөҕөнөн, мэйэй бөҕөнү көрсөн, өссө эбии дэлби сылайан, ньахчайан ахан массыынабар кэлбиппин көрөн, суоппарым Оппуонья Борокуоппайап бастаан өйдөөбөтө, онтон кэпсээбиппэр өргө диэри уоскуйбакка, быара ыалдьыар диэри күлбүтэ, кэлин: «Хайа, Лизабытыгар аны хаһан хаппыыста аҕалабыт?» — диэн хаадылыыр. Миигин аһынан, ол ортоку дьэиэҕэ (чуолкайданнаҕа дии уонна уоттаах, турбата тэстибэтэх дьэ буоллаҕа) үс куулу иккитэ кырынан (кыахтаах уол диэтэбин) бэйэтэ киллэртээтэ. Эмиэ саха үтүөкэнэ киһи диэтэбин. Атын суоппардар киллэрэн бэрт... Бу туһунан Лизаҕа кэпси илликпин. Сүрэ бэрт! Кыбыстабын даҕаны! Уо, ама да күн-дьыл ааспытын иһин, сыралаах-сылбалаах хаппыысталар этилэ-ээ-р.

27.08.1998

«ҲУУ, ЭМИЭ ӨЛӨ СЫСТЫБЫТ...»

Күтүөт киһи аатыран, «ЯК-40» сөмөлүөтүнэн көтөн күпсүтэн Чурапчы аэропордугар кэлэн түстүм. Бу аата көргөним быраатын сыбаайбатыгар баран иһэбин. Чакырга тийиэхтээхпин. Түһээт, кэтэһиэх буолбут аймахтарбын көрдөөн олоотоотум. Балачча өр турбахтаабытым кэннэ, биир эргэ соҕус «газик» кэлэн иннибэр хорус гына тохтуу биэрдэ, быылынан бүрүйдэ. Быыл орто-тунан икки сэлээппэлээх киһи оронон табыстылар да: «Сааска, кэл, кэл манна, чэ, түргэнник», — диэн хамаанда буолла. Өс киирбэх ойон тийэн, илиилэрин тутуталаан дорооболоһоот да, массыына иһигэр хайдах дьылыс гыммыппын бэйэм да билбэккэ хааллым.

Дьонум ону-маны ыйыталаһа түһэн баран, элэрдэрэ Сэмэн сэлээптэтин өрө аста, хараҕа уоттанна, маннык кэпсээннээх киһи буолла: «Доо, Сааска, Чурапчы кыргыттарыгар чугаһаама — тэбииктэр, ынахтарын аттыгар да кэлимэ — кэйииктэр, массыыналарыгар олох олору-ма — наһаа абаарыйаланаллар», — диэтэҕэ. Ону кырдыа-ҕаһа Ыстапаан иилэ хабан ылан, дьэ ханна, ханнык сиргэ хайдах абаарыйаланан өлө сыспыттары кэпсээтэ. Ити үлүгэр уот төлөн, омуннаах кэпсэти кыараҕас массыына иһигэр оргуйан истэбинэ, массыынабыт эмискэ суолу туораан, буор кутуллубут обургу соҕус чөмөҕөр туһаайда... Өр-өтөр буолбата, чыпчылыыах бэтэрээ өттүгэр ол буор-га кэтиллэн, бары ыскайдана түстүбүт... Өйдөөн көрбүтүм, суоппар хараҕа быччайбыт аҕай, массыынатын уруулун олох да туһунан тутан олорон, эрий да эрий буола олорор эбит...

Дьэ манна көрүүнү эҕэ Ыстапааннаах Сэмэн сирэйдэрин. Үтүктүспүт курдук, иккиэн тэбис-тэннэ сана аллайыа түстүлэр: «Һуу, көрдүн дуо?! Ити баар, эмиэ өлө сыстыбыт дии!..»

Дьэ буолар да эбит!

ДЫКТИ ТҮГЭН

Табаарыспынаан Өндөрөйдүүн кини «Запорожец» массынатын оноро Мэнэ Ханалас улуухугар Маттаба айаннаатыбыт. Эргэ массынанан онорон, собуоттаан илдэ кэлэр соруудахтаахпыт. Өндөрөй Балыктаахха биир табаарыс оҕоньордоох. Сэрии бэтэрээнэ. Икки «Запорожец» массыналаах. Биһиги «Урал» матасыкылынан сылдыабыт. Маттаттан Балыктаахха оҕоньорбутугар баран иһэбит. Саппаас чаас умналаһа. Сайынны кэм. От үлэтин үгэнэ. Арыгы диэн ас ол саҕана бобуллубут кэмэ этэ. Биһиги тийэн, оҕоньору кытта кэпсэтэн, саппаас бөбөнү ыллыбыт. Дьэ үтүө оҕоньор диэтэбин, көрдөөбүллүтүн барытын да биэриэх курдук. Биһиги: «Саатар биир эмэ кыһылы аҕалбыт буоллар, оҕоньор үөрээхтиэ эбит», — дэһэбит да, хантан булуохпутуй бобуллубут аһы.

Баһыбалаат да, хайаахпытый, төттөрү ыстаннардыбыт. Мин ытан иһэбин. Балачча өр саната суох иһэн, эмискэ сана аллайбын: «Өндөрөй, оҕоньорго, кырдык, биир эмэ «Агдамы» аҕалбыт буоллар, оо, саатар бу суолга сытар да буолбат ээ». Суобаһым ооньуур. Киһим санарбат, көхсүн эрэ этитэр, үөһэ тынар...

Арай син балай да айаннаабыппытын кэннэ, Өндөрөйүм эмискэ хаһытаан бытарытта, киһини соһутта: «Сааскаа, тохтоо, тохтоо эрэ, ити суолга туох эрэ бытыылката сытар, сылай быһыылаах!» Мин өс кирибэх тохтотон хорус гыннардым. Киһим матасыкылтаан ыстаммыта ырааппыт, ол бытыылката сытар сиригэр тийэн ээр.

Тийээт: «Сааскаа! Биир «Агдам» баар! Матасыкылынан салай, оҕоньору күндүлүүххэ!» — диэн өрө ыстаналаата. Көр эрэ, өссө «Агдам» буолан! Дьэ дыкти! Бэри диэн бэркиһээн кэбистим. «Киһи наһаа суобаһа моһуоктаатабына, айбыт айылҕа көмөлөһөр эбит дуу», — диэн санаа элэс гынан ааста.

07.08.1987

НЛО УҢУБУТ

Күһүн. Атырдыах ыйа, 1987 сыл. Уопуска кэмигэр табаарыспынаан Бааскалыын Уус Алдан улуухугар Биэттэбэ барар буоллубут. Иккиэн «Восход-3м» матасыкылынан айанныр буоллубут.

Сарсыарда эрдэ туран, иккиэн манан бачыынкаланаммыт, хара таастаах каасканы төбөбүтүгэр аннынаммыт, тири бэрчээкки кэтэммит, фараларбытын уматан, тыас-уус бөбөнөн дьэ хонуннаахпыт... Кэннибитигэр быыл эрэ олорон хаалла. II Хомустаабынан барыах дьон «паромнара алдыаммыт үһү» диэн сурабы истэн, онно бара да сатабатыбыт, куорат Даркылаабар элээртибит... Тийибиппит, эмиэ сылдыбат аатырда. Хайаахпытый, өр толкуйдуу барбакка, бабар, Суотту паромна сылдыара буолаарай диэн саныы түһээт да, Кангаласска тэбиннэрдит. Уу чуумпу. Эмиэ сылдыбат быһыылаах диэн, матасыкыларбытын умулларан, атахтарыгар туруоран, өйүө аспытын ылан аһы олодохпутуна, арай биир «Вихрь» мотуоркалаах киһи кэлэн биэрэккэ тигистэ. Ончотуттан тахсаат, биһиэхэ утары кэллэ. Нуучча эбит. «Хайа диэки бараары олоробутуй? Паром сылдыбатаҕа ыраатта. 40-нуу солкуобайы биэрэр буоллаххытына, туораталаан биэриэм этэ», — диэтэ.

Биһиги эмискэ ойон турдубут, үөрүүнэн сөбүлэстибит. Аан бастаан табаарыспын туоратта. Чааһы кыайбатынан эргийэн кэллилэр (табаарыһым сэрэхэдийэн кэлсибит). Дьэ онтон миигин тийэн, эмиэ айаннаатыбыт. Чаһыбын көрөбүн, 25 мүнүүтэнэн биэрэги буларда. Ыксаллаах дьон биэрэккэ ойон табыстыбыт, үрүт-үөһэ «баһыба» бөбөнү түһэрдит. Барыта аҕыс уон солкуобайы туттаран кэбистибит, эбиитин бензин көрдөөбүтүгэр, биир матасыкылыбытттан биир бытыылканы кутан бэристибит. Киһибит хардары баһыбалаата уонна: «Манан бу курдук биэрэгинэн кыйа барың, оччоҕо тийиэххит», — диэтэбэ.

Өссө төгүл баһыыба бөбөнү түһэрдибит, далбаатаан быраһаайдастыбыт, сыллаан эрэ ылбатыбыт...

Биэрэккэ матасыыкылбытын үтэн таһааран, собуоттаат да, биэрэги кыйа элээртэхпит дии. Арай өр-өтөр буолбатыбыт, утары хас да саха оҕонньоро от охсо сылдьалларын көрдүбүт. Биһигини көрөөт, биир оҕонньор хотуурун бырабаат да туора ыстанна, биир «куотабын» диэн олоро түстэ, атыттар бары куттанан айахтарын атан, харахтарын мунунан көрөн тураллар аҕай... Биһиги дыктиргээтибит. Биир оҕонньор аттыгар кэлэн, матасыыкылбын умуруорбакка эрэ, ыйытабын: «Суоттулуур суол ханна баарый?» Оҕонньорум: «Су-ох, с-с-уо-х! Ман-на ханнык да с-суол суох!» — диир. «Эс, хайдах оннук буолуой», — итэбэйбэппин...

Матасыыкылбытын умулларан, үөккэ өйөөн, кааскаларбытын уһулан өссө чуолкайдастыбыт. Онтукпут баара, кырдык, Суоттулуур суол суох эбит. Нууччабыт арыга бырабаталаан кэбиспит. Тоҕо куттаммыттарын ыйыппыпыттыгар, маннык буолан табыста. Бу кэмнэ НЛО кэпсэлэ тарбаммыт кэмэ. Биһигини көрөөт да «кинилэр» дии санаабыттар. Кырдыга да, оннук буолуон сөп эбит — кааскабыт хара таастаах (скафандр курдук), тири хара сонноохпут, бэрчээкилээхпит, матасыыкылларбыт уоттара умайан иһэр (быраабыла быһыытынан), тыһа улаһа сүр, буору ытыйара абытай (бу кураанна). Оҕонньоттор барахсаттар куттаналлара да сөп буоллаба, кырдыаҕас дьон. Туох да сылдыбат арытыгар бу матасыыкыллар хантан кэллэхтэрэй?..

Онтон биһиги ээйдээхтэр туох да суола-иһэ суох сиргэ, арыга бырабыллыбыппытыттан, албыннаппытыттан кыһыыбыт-абабыт сүр, мээнэ төттөрү-таары өрө ыстаналыы сылдыабыт.

«Дьэ хайдах мантан барабыт?» — диэн, ол эрэ санаата-оноото. Биир кырдыаҕас аҕалара: «Санаарбааман, бүгүн килиэп, ары аҕалыахтаах катер кэлбэтэ, сарсын күнүс

кэлиэбэ, онон барыаххыт буоллаба», — диэн этэн эрэ уоскутта. Өрүкүйбүппүт арыый ааһан, дьэ «һуу» дэстибит. Килиэптэрэ, арыылара, кырдык, бүппүт эбит, кураанактыы хааһы, чэй иһэн баран хоннохпут дии.

Дьэ итинник түбэлтэ буолан турар. Үчүгэй баҕайы саха оҕонньотторугар, ону-маны сэхэргэһэ-кэпсэтэ, сылаас баҕайытык угуйан турбуппут. Эппит бириэмэлэригэр катер кэлбитэ... Киһи олоххо энин арааска тиксэр буоллаба.

30.08.1987

ТАБЫЛЛЫБАТАХ АЙАН

Бэс ыйын 20 күнэ. Биһиги түөрт кыракый оҕобутун ылан, Чурапчы Чакырын ыһыаҕар барарга сананан, «Манан» аэропордугар сөмөлүөт кэтэһэн олоробут. Аттыбытыгар түөрт эрэт кыһыл арыгы иһэллэр, табаарыстарын атаараллар. Эмиэ Чурапчылаан иһэр быһыылаах. Киһибит интеллигентнэй көрүгүнээх, муус

манан соруочукалаах, хаалтыстаах, манан сиэккэ сэлээп-пэлээх, икки өттүнэн тимэхтэнэр көстүүмнээх, дипломаттаах. Кыһылларын бүтэрдилэр. Киһибит дипломатыттан аны үрүн арыгыны ойутан таһаарда. Бу олодохпутуна диктор саната Чурапчыга көтөр рейсы биллэрдэ да, биирдэ хаасса таһыгар киһи бөбө анныалаһа, аймалаһа түстүлэр.

Мааны киһибит сирэйэ кытарбыт, харабын «чалбах» курдук көрбүт, туора хара бытыга, омунаатаахха, кугастыйбыкка дылы буолбут, кэлэн кэтэбинэн киирэр киһи буолла, туох эрэ кыһыл докумуону көрдөрдө да, хата обургун билиэти ылла. Тийиэн табаарыһыгар киһиргиир саната иһиллэр, сана-инэ, кинилэр эрэ баар курдук ньамалаһыы. Сангаларын тамабыттан иһиттэххэ, киһибит улахан собуус тойон быһыылаах...

Биһиги эрэйдээхтэр анньыһан-анньыһан син билиэккэ тигистибит. Өр кэтэһиннэрбэтилэр, сотору сөмөлүөккэ ынырдылар. Мааны киһибит эмиэ кэм да инники, арыгытын сыта диибин диэн, баттаҕа уһун бэйэтэ арбайбыт, сэлээппэтэ ханнайбыт, улахан холуочук, тэмтээкэйдээн ылар. Бары киирэн оннубутун буллубут. Били киһибит биһиги иннибитигэр олорто. Ону-маны аттыгар олорор киһитинээн баллыгыраһа сатаан баран, туһа тахсыа суох диэбиттии сапсыһаат да, угуһан мунна хаһынгыраабытынан барда...

Сөмөлүөт Чурапчы икки ардын өр гыһа дуо? Чурапчыны эргийдибит. Биһиги дьоммут дьиэлэрин көрөн үөрүү, сана аллайыы бөбө. Сөмөлүөппүт тобо эрэ түспэт, өссө хаста да эргийэр. Онтон: «Боковой ветер», — диэн биллэрдилэр да, сөмөлүөппүт түспэккэ эрэ төттөрү салалынна. Дьэ аба диэтэбин! Аймахтарбыт дьиэлэрин көрөн, эргийэн-эргийэн баран, төттөрү көтөн күккүрээммит түстэхпит дии. Били киһибит буоллаҕына, утуйуу кытаанаҕа. Тугу да билбэтэ чуолкай. Аттыгар олорор киһитэ: «Доо, кэллибит, уһугун», — диэбитигэр биирдэ өрө чолопоччуйа түстэ. Сиэбиттэн муус манан былатыак ылан сирэйин-хараҕын ыраастанна, баттаҕын тараанна, хаалтыһын көннөрүттэ, бытыгын имэриннэ, ойон турда уонна син биир инники таласта. Олох да арыгы испэтэх киһи курдук көрүнгэммит. Сөмөлүөттэн тахсан иһэн кириэһкэ турунан кэбистэ уонна өйдөөбөтөх киһилии мин диэки көрдө: «Бээрэ, доо, хонно иликпит дуо? Онтон маарыын көтөн эрэгэ дылы этибит дии? Что за безобразие!» — диэн ыстаналаан ылла. «Кэһэй, испэт буол! Эн иһэнгин сөмөлүөппүт түспэккэ төттөрү кэллэ!» — диэн сытыы баҕайы көрүнгээх эдэрчи дыахтар кыһытын кининэн таһаарда. Киһибит тугу да хардарбата, таах көрөн кэбистэ, төбөтүн быһа илгиһиннэ.

Дьэ итинник. Сатамматах айан диэтэбин. Биһиги 4 оҕо, 4 чымьдаан буолан куораппытыгар төттөрү көһөн киирдэхпит...

Сарсыннытыгар этэннэ, күнүс 2 чааска көппүппүт.

07.07.1989

ДЬОЛ ХАРАҒА СУОХ

Хабаровскай куоракка пединститукка үөрэнэ сылдьар кэмим этэ. Саас эксээмэннэр, зачеттар бириэмэлэрэ. Бүгүн «Диамат» диэн предмеккэ эксээмэн туттарар күммүт.

Бэйэбит преподавательбит командировкаҕа барар буолан, атын факультет преподавателэ оҕонньор тутар буолбут. Ол факультет устудьуоннара: «Дьэ кэһэйбикит, ньобой оҕонньор», — дэстилэр. Ону истэн эрэ кэбистибит. Орубуна 9 чааска кэллэ. «Бары киирэн олорун», — диир киһи буолла. Олорбуппут кэннэ кэрийэ сылдьан, талларан билиэттэри түнэтэлээтэ. Миэхэ син билэр боппуруостарым түбэстилэр. Бастакы эпипиэттээчигэ чаас анаарын биэрдэ.

Оҕонньору сирийэн көрөбүн — баттаҕа манхайбыт, хотой курдук хойуу хаастаах, кыһыра сылдьар курдук дуу эбэтэр тугу эрэ сөбүлээбэтэх киһи курдук сирэйдээх, киһи 60 сааһы биэрбэт, интеллигентнэй, сааһыгар эдэр көрүнгээх, бытаан саналаах, туттара да оннук... Чаас анаара ити икки ардыгар ааһа оҕуста.

Эмискэ: «Ким бэлэмий? Тахсан эпипиэттээн», — диэн буолла. Мин тулабын көрөбүн, ким да тахсар көрүнгэ суох. Киһибит аргыый аҕай олоппоһуттан турда, икки илиитинэн остуолугар тайанна, биһиги диэки хойуу хаһын аннынан өтөрү-батары көрдө, көхсүн этиттэ уонна Завьялов диэн инники олорор нуучча уолун ыйда: «Таҕыс, эпипиэттээ», — диэтэ. Уолбут аат харата сукуннаан таҕыста. Син эпипиэттэһэр, саната биир кэм иһиллэр. Оҕонньорбут боппуруос бөбөнү симтэ, уолбут дьэ иэдэйдэ, тиритэн сотун да сотун буолла... «Таҕыс, бэлэмнэммэтэххин», — диэн буолла.

Дьэ, добор, итини истэн баран биһиги куттанныбыт, долгуйдубут: «Итичэ эпипиэттээбит киһини туппат буоллаҕына, биһигини...» Чочумча саната суох тугу эрэ суруйда,

онтон: «Следующий...» — диэн буолла. Бу сырыыга мин табыстым. Боппуруостарбын син бэлэмнэммит буолан, эрэллээх собуспун. Бастакы боппуруоспун үчүгэй баҕайытык эппиэттээтим. Иккиспэр булкуллан ыллым да, син бүтэрдим диэбиттии «һуу» диэтим. Офонньорум мин диэки көрдө аҕай, дьэ, доҕор, ол көрбүтүгэр: «Дьэ бүттүм, билигин боппуруос бөҕөнү биэрэр буолла», — диэн санаа кууста. Сэрэйбит курдук, боппуруостарын саҕалаата. Син эппиэттэһэн барсымахтаан иһэн, бөтө бэрдэрэн ингэн хааллым. Соруйан бырабааллатаары гынарын сэрэйдим. Өсөһүү барда, эппиэттэrim куруубайдык тахсыталаатылар.

Киним сөп буолуо диэбиттии олоппоһун өйөнөрүгэр тиэрэ түстэ: «М-да!» — диэмэхтээтэ. Онтон: «Сарсын икки чааска кэлээр, эппиэттэрин ситэрилэрэ суох», — диэн саайда. Мин: «Хайдах?!» — эрэ диэн хааллым... Туттарбатахпын итэбэйбэккэ, көрдүөргэ тахсан 5—6 мүнүүтэ турбахтаатым быһыылаах.

Эмискэ төбөбөр, хайаан оннук санаа кирибитэ буолла: «Бээрэ, Александр Терентьевич хоһун өнөйбүт киһи, баҕар, дьолго, бара илик буолаарай?» — диэн. Өс кирибэх аллараа этээскэ түһэн, «Диамат» диэн суруктаах кабинеты өнөйдүм. Учууталым бара илик эбит, үөрдүм аҕай! Остуолга туох эрэ кумаабыларын бэрийэ олорор. Өнөйбүппүн көрдө, биллэ: «Кири, кири, Александр, туох наада баарый?» — диэтэ, мичээрдээтэ. Мин онтон эр ылан, кириэн барытын кэпсээн биэрдим. Александр Терентьевич болбойон иһиттэ, төбөтүн быһа илгининнэ уонна: «Чэ, 15 мүнүүтэнэн кыайан эппиэттиир буоллаххына тутабын. Мин бараары ыксыы сылдыабын, билигин массыына кэлиэ», — диэтэ. Үөрүүбүн кытта сөбүлэстим. Билиэттэри тарбатан уурталаата, долгуйдум аҕай, харахпын быһа сэмэн баран бири билиэти сулбу тардан ыллым. Арай көрбүтүм, киһи итэбэйиэ суоһун курдук, мааһынны билиэтим нүөмэрэ. Дьэ буолар да эбит! Тугун дьиибэтэй?

Үөрүүбүн нэһиилэ уйдум. Ону биллэримээри көхсүбүн

этитэ-этитэ билиэппин илдьэн көрдөрдүм. Учууталым ыксыы сылдыар буолан, билиэти көрбөтө: «Үчүгэй. Баран ол остуолга олорон эппиэттэ. Өйдөө, 15 эрэ мүнүүтэни биэрэбин...»

Дьэ, доҕор, «дьол хараҕа суох» диэн итини этэр буоллахтара. Эппиэттээбит боппуруостарым буолан, тиниргэччи эппиэттээтим, өссө элбэҕи эбэн суруйдум. Учууталым: «Маладьыас! Үчүгэйдик эппиэттээтин!» — диэн хайҕаата уонна зачеткабар «биэс» диэн суруйан эрилиннэтэн кэбистэ.

Дьэ итинник! Дьол хараҕа суох!

17.07.1979

СКОРАЙДЫК ЭМТЭЭНИН

Ы ам ыйын 1 күнэ. Маай бырааһынныыга. Бу күн биһиги аймах ийэлээх аҕабыт дьэтигэр бары мустан бырааһынныыктыыр идэлээхпит. Үргүлдүү аҕабыт төрөөбүт күнүн ылааччыбыт.

Бүгүн да оҕолоро, кийииттэрэ, күтүөттэрэ, сиэннэрэ бары үөрүүлээх остуолга аһыы, кэпсэтэ-ипсэтэ, ыллыы-туойа олоробут. Мин, элбэх кэпсээннээх киһи, Кэбээйи улахан соботун сии-сии, харса суох омурнуран кэпси-ипси олорон, балык унуоҕар харан, үрүнүнэн-харанан көрдүм, уу-хаар бастым. Аҕам офонньор ыксаата. «Суһал көмө» отделениятыгар төлөпүөннээтэ. «Кэлиэхпит, айан суолугар оптуобус тохтуур сиригэр күүттүннэр, аллара бадараана бэрт, кирибэппит», — диэбиттэр.

Мин буоллабына, аймахпын ата сылдыабын, тыыннахпына унуоҕум хабарҕабын тэһэ анһар, ол аайы хараҕым харангарар, адьас өлөөрү гыммыт киһилии өрө мөхсө сылдыабын. Хайыахпыный? Күтүөт Хабырыыс арыаллаах, аймахпын аппытынан, өрө ходьох гына-гына, бадарааны

ортотунан кэһэн, оптуобуспут тохтуур сиригэр тийэбит. Өр-өтөр буолбата, массынабыт кэлээхтээтэ. Төттөрү эргилиннэ. Биһиги иккиэн өйөһөн киирэн олорунан кэбистибит. Массынабыт барахсан «быһыы охсуохха» диэбиттии, миэстэтиттэн биирдэ ойон кэбистэ... Массына түргэнник айанныырыттан, айахпын атыахпынан атан, тутуһар сирдэриттэн илиим уута тахсыар диэри тутуһан абай иһэбин. Күтүөтүм иэдээнгэ түбэспит киһини ангаар илиибиттэн тутан абай иһэр, сотору-сотору: «Хайа, хайдахпытый?» — диэмэхтиир. Өр-өтөр буолбата, Долохоно диэн сиргэ тийэн иһэн, массынабыт биирдэ кулахачыһа түстэ да, күбүөккэ баран күүскэ бабайы саалынныбыт. Биһиги куттанан хаһыы-ыһыы бөбө, тутуһан иһэр буолан хата ханна да охсуллубатыбыт. Арай миигин биир түгэнгэ күүскэ бабайы инним диэки илгибитигэр, били балыгым унуоһа ойон табыста, ону аны тииспинэн ытыран ылар киһи буоллум. Ону көрөн олорон күтүөтүм харабыттан уу-хаар тахсыар диэри күл да күл буолар. Унуохпун ылан көрбүтүм, 8 см буолан табыста. Испэр үөрэ-чэпчи да, күлэ да санаатым: «Скорайдар кыһаннахтарына, түргэнник да эмтиир эбиттэр», — диэн. Тахсаммыт суоппарбытыттан ыйыппыт, массынабыт уруулун тээгэтин буолтата быһа барбыт... Хайыахпытый, «скорайдык эмтэммит» дьон үөрэ-көтө салгыы бырааһынныктыы тэбиннэспит дии...

01.10.1991

СҮТҮК

Күһүн 1990 сыллаахха куобах булдуһун үгэнэ. Биһиги икки УАЗ-ик массынанан онуо буолан, Салбан диэн Нам улууһун түгэх нэһилиэгэр бултуу бардыбыт. Мин табаарыһым Өлөксөөн Хасыйаанап бэлэхтээбит, бэрт үчүгэйдик сахалыы оноһул-

лубут быһабын ылымаары гынан баран, курбар иилэн илдэ кэлбитим. Быһах тимирэ да табыллыбыт, уга удьурхай, кыына хатынтан оноһуллубут, киһи эрэ ымсыырап быһаһа.

Өтөхпүтүгэр хонон баран, сарсыарда эрдэ туран чэйди охсоот, бултуур сирбитигэр айаннаатыбыт. Аара хас да сиргэ түһэн кэрийэн, тоһуйан көрдүбүт да, туһа суох буолла. Күммүт да сылааһа, үчүгэйэ бэрдэ. Тийиэхтээх сирбититтэн бултаан, киэһэ харанарыыта иккилии куобахтаах кэллибит. Санаа көтөбүллүүтэ баһаам. Сирбитин уоппутун аһатан, күө-дьаа буоллубут, омуннаах сэхэнкэпсээн тоһо тардылынна...

Арай биирдэ өйдөөбүтүм, өттүкпэр быһабым суох! Оно-манна көрдөөбүтэ буол, мэлигир, туһа суох! Өлөксөөммүн ыныран ылан эппиппэр, миигиннээбэр ордук хомойдо... Уолаттарга этэн баран, УАЗ-гынан киэһэ кэлэн иһэн фараалабыт сирбитигэр көрдөөн көрдүбүт да, булбатыбыт. Көрдөөбүт сирдэритигэр ханна эрэ түспүт буолуохтаах. Тоһо диэтэххэ, фара уотугар киирэн биэрбит куобахтары ойон түһэ-түһэ ытыаһырыбыт, онон, арааһа, туохха эрэ иннэн, быата быһа тардыллан, быһабым ханна эрэ түстэбэ...

Кэлбиппит, дьоммут утууһан эрэллэрэ. Мин Өлөксөөммүнээн өргө диэри утуйбатахпыт. Быһахпытын аһыйан сотору-сотору үөһэ тыынабыт... Сарсыарда эрдэ туран, ол сирбитин өссө баран көрдүбүт да, туһа суох...

Күнүс тоһуурга турабын. Өйүм-санаам наар быһабым барахсан туһунан. Сонос тиит маска өйөнөн, суол нөһүө кырдыаһас тиити интэриэһиргээн көрбүтүм, икки салаалаах суон бабайы үрдүк хара тиит барыйан турар, хайдах эрэ иччилээх курдук. Арай ол туран көрдөхпүнэ, тиит тэллэбэр көмнөх быһыһыттан туох эрэ күн уотугар кылбанныыр. Одуулуурум омунугар харабым ууланна, сотто-сотто көрөбүн, арай быһах өнчөбө кылбанныыр курдук. Тулуйбатым, сүүрэн тийэн атаһынан тэ-эп! Соһуйдум абай! Быһах оронон табыста. Буолан баран кынчаал бы-

нах! Ыламмын иилинэн кэбистим. Тоһуйар сирбэр тө-
нүннүм...

Сотору собус күрэтээччилэр саналара бу айманан
кэллэ. Бу тоһуурга түөрт куобаҕы өлөрдүм. Киэһэ дьонум
сөбүү бөбөлөр. Кырдыаһаспыт Баһылай Уһуунускай: «Ки-
һи наһаа харыһыйар мала сүттэбинэ, айылҕа аһынар уон-
на көмөлөһөр баҕайыта», — диэтэҕэ үһү.

Дьэ дьикти, кырдык, баҕар, оннук буолуон сөп буол-
лаҕа дии.

02.02.1992

ХААЛТЫСТААХ БУЛЧУТ

Үөһээ Бүлүү Намыгар оскуолаҕа бииргэ
үөрэммит үөлээннээҕим, ааттаах ата-
һым Дараппыайап Сахаар, аҕам та-
баарыһа Бэстэрикиэп Охоноон уола Урусу-
лаан дьиз-уот туттан, оҕолонон-урууланан,
үөрэ-көтө байан-тайан олороллор. Сахаар-
даах Урусулаан куруук: «Биһиэхэ кэл, бул-
туохпут-алтыахпыт», — диэн ыңыраллар да, өрүү соло суох
курдук буолан иһэрэ...

1990 сыллаахха күһүн икки сыллаах уопускабын ылан,
уолаттарбар бара сылдьарга сананым. Сэбиэт бэрэссэдээ-
тэлэ ааттаах киһи хаалтыспын баанан, көстүүм, плащ кэ-
тэн (саа, танас-сап антах көстүө диэн буолтун аанһа) Дьо-
куускайга киирэн, кэһии ыһыктанан айаннаатым.

Өр буолуо баара дуо, салгын аала барахсан Үөһээ Бүлүү
пуордугар аҕалан сүөкэтэлээн кэбистэ. Сөмөлүөттэн түһэн,
сонун сири көрөөрү сана олоотоон эрдэппинэ, Сахаардаах
Урусулааным бу сырсан мөтөрүһэн кэлэн, дорообо, ды-
раастый бөбө буолла. Түн-тан түһэрэн, матасыкыл кө-
лөөскөтүгэр олортулар да, Нам диэки элээртилэр.

Ыалдыт киһини дьизэ-уокка тохтотон, чэйдэтэн, сы-

лаа таһаартаран, танас-сап уларытыннаран бараллар ини
диэн лаппа бүк эрэнэн, үөһэ-аллара, иннэри-таннары (тыа
суола хайа аанһа буолуой ардах кэнниттэн), өрө эһиллэ
иһэн саныыбын. Дьонум буоллаҕына тохтуур ааттара суох,
бөһүөлэккэ тохтообокко, үргүлдү ааһан, улахан собус
күөл кытылыгар кэлэн хорус гыннардылар. Быыл буолбут
танаспын тэбэнним, сирэйбин-харахпын былатыагынан
сотуннум, онтон өйдөөн көрбүтүм, биир киһи (Урусулаан
кэргэнин быраата) чэй өрбүт, собо бөбөнү буһарбыт, соробун
үөлбүт, сиргэ салапаан тэлгээн ас бэлэмнээбит.

Сахаардаах Урусулаан омун-төлөн абытайа, дьэ кэп-
сээн-ипсээн, күлэн-салан алларастаһыы бөбө. Күөллэри-
гэр сүүрбэ илими үппүттэрин, ол илимнэри Урусулаан
баайбытын, сарсыарда туран тэриллэрин көрүөхтээхтэрин
уонна эрдэ собус куобахты барыахтаахпытын былдьа-
һа-былдьаһа кэпсээтилэр. Бүгүн киэһэ оҕо сааһы санаты-
һыы, аһааһын-сизһин буолуохтааҕын тоһоһолоон эттилэр.
Кырдык да, үтүө киэһэ буолбута. Күөл эмис соботун си-
сии, күһүнгү сылаас, чуумпу түүн оҕо сааһы санаһар наһаа
да күндү, кэрэ буоллаҕа...

Сарсыарда уһуктубутум, отуум иһигэр ким да суох.
Өнгөйөн көрбүтүм, Сахаардаах хайыы-үйэбэ илимнэрин
көрөн тахсыбыттар. Балык бөбөнү ылбыттар. Үөрүү-кө-
түү, өрө күүрүү, көрдөөх тыл-өс дэлэйбит. «Ыл, кэл эрэ,
доһор, хаалтыстаах булчут, көр соболоргун...» — миигин
хаадылыылар.

Чэйдээт даһаны, миэхэ эрдэ саа ылбыттар, куобахты
бардыбыт. Ыт мунна баппат тыаҕа хаалтыстаах сылдьар-
тан ордук эрэй суоҕа чахчы. Плащпын, хаалтыспын кытта
күнү быһа өрө мөхсөн үлтү сылайан, үстүү куобахтаах
отуубутугар кэллибит. Сылааны таһаарарга диэн ааттаан
«чэйдээтибит», итийэн-кутуян, сылаа тахсан, кэпсээн-
ипсээн эбии тэптэн, ырыа-тойук элбээтэ.

Арааһа, сарсыарда диэки утуйдубут быһыылаах. Түүнү
быһа кэпсэппит дьон бүгүн хойутуу турдубут. Эбиэттээн,

балыкпытын-куобахпытын хаалаан, бу сырыыга мии-
нискэй матасыыкылга олон дэриэбинэлээтибит. Хата
бу сымнаҕас баҕайы матасыыкыл эбит. Тийэн Сахаар
булуунун саппаанньатыгар булпутун уурдубут да, дьиэбэ
таарыйбакка даҕаны аны өрүскэ тугунуоктуу диэн ааттаан
киирдибит, эмиэ хаалтыстаах... Күнү-түүнү быһа ууну
булкуйан син бултуйдубут. Сарсыарда түөрт чаас саҕана
чэй өрөн аһаатыбыт. Өр баҕайы кэпсэттибит. Хаалтыспын
устан ылан уутун ыктым, сизэппэр угуннум. Халлаан сыр-
дыыта дьэ хомунан дьиэлээтибит.

Дьиэбэ тийибиппит, дьиэ хатааһыннаах. Сахаар кэр-
гэнэ оболорунаан отоннуу барбыттар. Күлүүс тылын бул-
бакка, таһырдыа олондубут. Өлүүбүн хортуон дьааһыктары
булан, окко суулаан бэлэмнээтилэр. Мин танаспын-сап-
пын бэрээдэктэнним, ыраастаным. Суунан-тараанан,
хаалтыспын баанан, хараҕым дьэнкэрдэ...

Дьэ ити курдук Сахаарым да, Урусулааным да дьиэ-
лэригэр сылдыбакка, биирдэ да дьиэбэ хоммокко, та-
һырдыанан сылдьан, көстүүмнээх хаалтыспын устубакка үс
күнү быһа бултаан-алтаан сылдыбыппын санаан күллүм,
ахтыһы күүһэ омунун сөхтүм.

Хаалтыстаах булчуту массыыналарыгар олондон, күнүс
икки чаастаах сөмөлүөккэ илдьэн атааран кэбистилэр.

Итинник танастаах хаһан да бултуу илигим.

02.02.1998

БОРУОБАЛААН БЫРАҔАН КӨР ЭРЭ

О муннаах-төлөннөөх эр дьон барах-
саттар күһүн аайы булт кэрэ алыбар
ыллараллар. Кинилэри кус, балык,
куобах булдун тэрээһинэ утуу-субуу уоча-
ратынан кэлэн, ууга-уокка түһэрэрэ. Оннук
түгэһинэргэ булт диэн баран муннукка

ытаабыт эр бэртэрэ түптэ-түрүлүөн үрдүгэр түһэн тү-
бүгүрээллэрэ...

Быйыл эмиэ, уруккуттан буоларын курдук, Аркаа-
дьыйдаах Миисэ хас да олохтоох уолаттары кытта кытты-
һан, куобах булдугар туруннулар. Саха сиригэр дьикти-
кэрэ айылҕалааһынан киэнник биллэр-көстөр Кэнкэмэ
диэн үрэх сүннүнэн бултуу барарга сүбэлэстилэр. Ураты
күүстээх-уохтаах тимир көлө барахсан өр гыныа баара
дуо, үлэхтээх сирдэригэр тийэн хорус гына тохтуу
түстэ. Уолаттар массыыналарыттан тахсан, Эдьий Дора
этэринэн, биэс алаадыны кытылга ууран Баай Байанайы
күндүлээтилэр-маанылаатылар, үрэх сүүрүгүрэн эрилийэ
сытар курустаал таас курдук ып-ыраас сөрүүн уутун ый-
махтаатылар...

Көр эрэ, киһи соробор букатын табыллыбат түгэннээх
буолар эбит! Уһун күнү быһа Кэнкэмэ тулатынаабы хара
тыаны, элгээни уонна ычыгы тилийэ кэрийдилэр эрээ-
ри, биир да сүүрэр атахтаабы, уһун кулгаахтаабы харах-
тарыгар хатаабатылар. Ымсыырдыбыт курдук, куобах
ороҕо уонна сааҕа элбэх. Ол гынан баран, бэйэлэрэ бука-
тын суохтар. Иэччэхтэрэ арахсыар, самахтара ыалдьыар
диэри куобах баар буолуо диэбит сирдэрин кэрийдилэр,
күрэтэн да көрдүлэр. Туох да суох, кубус-кураанах. Дьэ
буолар да эбит!

Оннук илии соттон сырыттахарына, булчуттартан
саамай аҕа саастаахтара суоппар Аркаадый сана аллайда:
«Манна былырыын уонна быйыл угут дьыл буолан, куо-
бах оҕото имири эстибитэ буолуо. Оттон бэйэтин өссө сир
харатыгар суох онордохторо эбээт. Ол иһин биһиги биир
да уһун кулгаахтаабы көрбөтүбүт!» Кини саас ортолоох,
орто унуохтаах, көбөрчү соҕус көрбүт харахтаах, олоххо-
дьаһахха барыны-бары билэр, сатыыр буолан дьон-сэргэ
ытыктабылынан туһанар, үлэһит үтүөтэ киһи. Оттон Миисэ
кини күтүөтэ, сүрдээх сытыы-хотуу, түргэн-тарҕан, эл-
бэхтик санарбыт-инэрбит талах курдаах Таатта уола. Эдэр

кини диэтэххэ, эйэбэс-сайаҕас, эрэллээх ыччат. Кини кэпсээн-ипсээн күлүбүрэтэн бардаҕына тойоно Аркаадый олус манньыйан, астыммыт сирэйдээх-харахтаах көбөрчү көрөн турар буолааччы. Олус интэриэһиргээтэбинэ хараҕа өссө эбии көбөрбүккэ дылы буолар дыкти көстүүлээх киһи. Иккиэн олус тапсаллар. Ол да иһин буоллаҕа, Аркаадый эппитин кэнниттэн Миисэ уол өрө татыгырыы түстэ: «Оннук, оннук! Кини саамай сөпкө этэр! Онон киэһэ дыэбитигэр төннөрбүтүгэр куобах бөбөбө түбэхэрбит буолуо?» Кыратык тардыалатан сангарар Миисэ уол сирэйдигэр умса түспүт бэргэһэтин өрө анһынаат, уолаттарын эргиччи көрөн ылла: «Оннук, оннук!» — диэн этиитин бэйэтэ түмүктээтэ.

Булчуттар санааларын түһэрбэккэ, өйүлэрин хостоон аһаатылар, итии чэй иһэн сылааларын таһаардылар, табахтаан бусхаттылар. «Көр эрэ, мин, табаах диэни оҕо сылдьан да тардыбатах, сытын да ылбатах киһи, бу айылҕаҕа табаах буруотун сыта олус минньигэһин сөбөбүн ээ», — диэн хатыныр гынан баран барыта ингиир-ситии, лоп бааччы саналаах-ингэлээх сирдьиттэрэ Дьөгүөр санга аллайда. Мин эмиз кырдык да оннук ээ диэн сөбүлэхэбин. Дьэ дыкти!

Аһаан бүтэн, төттөрү дыэбитигэр айаннаары хомуннубут. Күһүңгү халлаан барахсан бэйэтэ туспа кэрэ, этэллэрин курдук, чэбдик сөрүүн салгына сүрэххин-быаргын көрбүтүнэн киирэр. Айылҕа бу дыкти абылангар уйдаран хаамсиимэ түһүөххүн күүскэ баҕаран кэлэбин. Ханна эрэ тэйиччи тураахтар собуруу бараары мустан даабырҕаһалларын, ойуур быһыгар кукаакы тилигириирин, киргил маһы тонсуйан тобугуратарын көмүс сэбирдэх көмнөбөр таалалыы сытан дуоһуйа-астына истиэххин баҕарабын...

Биһиги Кэнкэмэ үрэбин муостатын аһан, Искра атыгар чугаһаатыбыт. Арай Миисэ эмискэ санга аллайы түстэ: «Көрүң, көрүң, куобах озорор!» Аркаадый массынаттын бытаарта, тохтоото уонна кэннин диэки астарда. «Куоска быһыылаах, кулгааҕа кып-кыра дии!» — суоппар атыгар сангата-ингэтэ суох озорон иһэр нэһилиэк

дыһалтатын сиргэ-уокка эппиэттээх үлэһитэ Киргизэлэй Киргизэлэйэбис бытааннык сыһыан быһаарда. «Доҕоор, Миисэ, тахсан буорунан быраҕан көр эрэ», — Аркаадый оргууй сангаран баран күтүөтүн диэки көрөн мичээрдээтэ. Киһитэ саа көрдөөн булумахтанна эрээри, бары хааларыгар угуллубут буоланнар булбата. Онтон массынаттан ойон табыста уонна бастаан: «Һуу, һуу!» — дии-дии өрүтэ экирээтэ... Онуоха били биллибэт кыыл кыһаллыбата, биир сиргэ хамсаабакка хам хараҕаланан озорор. Миисэ абаланна быһыылаах, сиртэн хаппыт буору сулбу тардан ылан быраҕан кыыратта уонна биллибэт кыылы сүүскэ түһэрэн соһутта. Дьэ онуоха били «куоскабыт» ойон турда уонна хара тыа диэки буута быстарынан, хараҕа тэстэринэн тэбиннэ. Онно өйдөөн көрбүппүт, куобах эбит! Кыылбыт кэннин көрдөрөн эргичис гынна, кулгаабын чөрөччү туруорда уонна от-мас быһыынан аһыйахта көстөн элэннээн хаалла. Дьэ өлүү диэтэбин! Уһун күнү быһа ыт курдук сылайыахпытыгар диэри симилэх ойууру кэтэ сылдыбыт, ол тухары биир да куобаҕы көрбөтөх дьонно кыһыгыан-абатыан! Оо, дьэ, кырдык даҕаны, киһи итэбэйбэт быһыытыгар-майгытыгар түбэстибит! Боруоста анекдот курдук буолла! Ол ким кэлэн хара тыаҕа куосканы көнүл-босхо ыппыт үһү?! Көр эрэ, ити Киргизэлэй Киргизэлэйэбис «куоска быһыылаах» диэн өй-санаа укпатаҕа эбитэ буоллар, баҕар, Байанайбыт биир куобаҕы бэлэхтиэбэ хааллаҕа.

Булчуттар балай да өр сангата-ингэтэ суох айахтарын атан озордулар. Онтон эмискэ үтүктүспүт курдук быардара ыалдыар диэри күлэн тоҕо бардылар. Аркаадый хараҕа хайдах өгнөммүтэ биллибэт. Миисэ сытыы-хотуу бэйэтэ куобаҕы куоскаттан араарбат буолбута ахтылынна. Оттон итиниэхэ сүрүн буруйдаах Киргизэлэй Киргизэлэйэбис үүтүн тохпут оҕо курдук иһийдэ... Атыттар бары күлэн унауна тилинилэр. Дьэ буолар да эбит! Оннук да буолуохтаах! Дьэ дыкти-дьиибэ! Көр бөбө!

ҮРҮҮРҮК МҮЧЧҮРГЭННЭЭХ СЫРЫЛАРА

Үрүүрүк. Билинги кэмнэ араас суруйааччы, поэт, экстрасенс, учуонай, депутат аатын сүгээччилэр хос аат, культурнайдык ааттаатахха псевдоним ылынар муодалара үөскээбит кэмэ... Үрүүрүк — Виктор Викторович Викторов оҕо эрдэбинээҕи таптал аата. Онон билэр дьоно-сэргэтэ, доботторо бары Үрүүрүгүнэн билэллэр. Үрүүрүк дьоллоох Дьокуускай куоракка төрөөбүт-үөскээбит киһи. Орто унуохтаах, орто үөрэхтээх, орто идэлээх, орто хамнастаах, орто олохтоох, оҕолоох, быһаччыта саха киһитин дьоллоох, Орто дойдун орто киһитэ. Манна киһи өһүргэнэрэ отой суох. «Орто» диэн тыл сахаҕа киһини наһаа түһэрбэккэ, наһаа дарбаппакка, харыстаан, орто-тунан этэллэрин билэбит. Ол сөп. Оччоҕо киһи олоҕор этэннэ, уһуннук, сахалыы дьоллоохтук олоруохтаах ээ... Дьэ ити...

Үрүүрүк, ол аата Виктор Викторович биир итэҕэһэ (киһи барыта итэҕэстээх буолар), нуучча оскуолатыгар үөрэммит, нуучча тэрилтэтигэр үлэлээбит, нуучча табаарыстара элбэх буолан, сахалыы үчүгэйдик билбэтэ буолар. Тыа сирэ, дэриэбинэ, бөһүөлөк диэннэ хара улаатыар, ойох ылыар, оҕо төрөтүөр диэри отой сыстыбатах да, билэ да сатаабатах сирэ. Онон дойдутун бырааһынньыгыттан, отун-маһын үлэтиттэн, уһанар, бултуур дьарыгыттан адыс тэйиччи турар киһи. Ол иһин дьэ бу кэккэ тэттик кэпсээннэр прототиптара кини буолан, олох кырдыгар сырдатыллыбыттара киһини төттөрүтүн иитэр-үөрэтэр, долгутар, үөрдэр...

МОСКУБА БӨТҮҮГЭ

Үрүүрүк ойобун, оҕотун кытары аймах-билэ дьонугар, Саха сирин биир киин оройуонун саамай улахан нэһилиэгэр күүлэйдии, Сана дьылы көрсө диэн ааттаан-суоллаан тахсыбыттар. Дьахтар дьоно дэлби кэтэхэн, үөрэнкөтөн остуол маанытын тарпыттар. Тардымына даҕаны, күтүөттэрин кытта дьэ ыкса билсэр күннэрэ тирээн кэллэҕэ...

Тыа дьоно барахсаттар Сана дьылга бары кэриэтэ маскараат буолар түбүгэр түһээччилэр. «Бөтүүк сыла» буоларынан, «Бастын бөтүүк» оруолун толорбуттарга сыаналаах, ботуччу соҕус бириис көрүллэр буолбут. Онон дьилээхтэр бөтүүк маскараатын онгостубуттар. «Хата биирдэ кэлбит дьону маскараат оноруоххайын, сэргэхсийдиннэр ээ», — диэн буолбут. Үрүүрүк хайдах akkaастыай тойоно көрдөһө турдаҕына, сүрэ бэрт буоллаҕа, сөбүлэхэригэр тийбит. Иккис бөтүүк маскараатын кэргэнин балта кэтэр буолбут...

Сана дьыл обургу уота-күөһэ элбэбинэн, эгэлгэ күлүмүрдэс киэргэллэрэ үгүһүнэн, дьону-сэргэни лаппа угуйар кэрэ түгэн буоллаҕа!

Маскарааттары көрүү дохсун музыка добуһуолунан, ытыс чычырбас атаарытынан сценаҕа ыныртаан араас боппуруостары биэртэлээһинтэн саҕаламмыта... Барыта сэттэ бөтүүк маскарааттаах пааралар тахсыбыттар. Үрүүрүк кэргэнин балта, киирээри туран күтүөтүгэр (сахалыы үчүгэйдик билбэтин билэр буолан) боппуруоска нууччалыы эппиэттиригэр эппит. Бары боппуруостарга атын бөтүүктэр бэри-бэркэ эппиэттээн испиттэр... Арай дьэ биһиги киһибитигэр туһаайан, куонкуруһу ыытар матаҕалдьыйбыт, куба манган, кырасыабай таһаалаах, кэрэ дьүһүннээх кулууп үлэһитэ дьахтар:

— Дьэ эн бу үүнэр бөтүүк сылыгар дьоннор-сэргэбэр тугу баҕарыан этэй? — диэн ыйытан уоһа чорбойбут. Үрүүрүк өр баҕайы санарбакка турбут, арай мааскатын

былһынан таммах таммалыырын дыоно таба көрөн дол-гуйбуттар, ыксаабыттар. Онтон киһилэрэ илибирии тү-һээт, дыэ төлө биэрэн маннык диэн доргуппут: «Дьэ-э-ээ, дыон-но-оо-ор, ынахтаргыт үчүгэй аҕайды-ык ү-үннүн-нэр, оттор-мастар бэт-бэттик кыс-та-ты-ын-нар... чэ, бары доп-доруо-ба-ай буо-лун э-рээ!» Ити сана кэннит-тэн саала иһэ биирдэ өрө күйгүөрэ түспүт, күлсүү-сал-сыы: «Ити кимий?» — дэһии бөбө буолбут...

Куонкуруһу ытааччыбыт уна сыспыт, нэһиилэ тыын ылан: «Ээ, ити биһиэхэ Москуба бөтүүгэ ыалдыттыы кэлбит», — диэн дыону өссө сэргэхсиппит. Дьэ итинник! «Москуба бөтүүгэ» аатыран, Үрүүрүкпүт бастыг бириии ылан, Сана дыллаабы киэһэ дыоруойа буолбуттаах.

ДААЧАБА

Куорат олохтооҕо хайаан да даачаланар. Үрүүрүк сана даача дыэтин тутта сылдыар. Онно кэргэнин бырааттара, аймахтара көмөлөһөллөр. Арай биир күргүөмнээх үлэ кэнниттэн кэргэнин быраата Арамаан диэн киһи Үрүүрүк-кэ туһаайан этэр: «Дьэ, хаһаайын киһи, инструменнардын дыон булбат гына кистэтэлээн кэбис!» Биһиги киһибит хап-сабар сүгэлэрин, стамескаларын, устуруустарын, лап-паакыларын, луомнарын хомуйан кистии тахсар...

Биэс хонон баран, субуоталаах өрөбүлү туһана, эмиэ үлэлии тахсаллар. Табаахтаан, онгостон баран Арамаан: «Чэ эрэ, хаһаайын, инструменнардын аҕалтаа. Биһиги Бааскалыын үлэни былаанныы туруохпут», — диир.

Үрүүрүк таһырдыа тахсан өр да өр буолар... Күтүөттэрэ тоҕо «сүппүтүн» билэ тахсыбыттара, арай киһилэрэ си-ри хас да хас буола сылдыар... «Хайа-аа, тугу гынабын, тугу хаһабын, тугу көрдүүгүн?!» — уолаттар тэбис-тэннэ ыйыталлар.

«Ээ... ээ, оттон... инстру-рументы и-ишу», — диэн саайар. Дэлби тириппит, ыксаабыт, били дыон булбат

гына үчүгэйдик кистээ диэбиттэрин аанһа, сири хаһан көмүтэлээбит, онтуктарын булбакка эрэй бөбөнү көрө сылдыар эбит...

Бары аны хаһар үлэбэ түбүгүрдүлэр. Хаһы да буллулар. Эчи, сүрэбин-бэлэһин, көмпүтэ дириниэн! Сорохторо күн бүгүннээһинэ диэри көстө иликтэр. Дьэ итинник түгэн буолан турар.

САЛААНЫ ТУОРААҤЫН

Үрүүрүк кэргэнэ Дьэбдыэй кыра соҕус унуохтаах, мылтайбыт төгүрүк сирэйдээх, дуоспуруннаах, ис киирбэх көрүннээх мааны дыахтар. Саас луук ситиитэ балтыгар тыаба сынһана, «салгын сии» тахсарын олус сөбүлүүр. Бу сырыыга биир тастыг аймахтарын Матырыас, Дьаакып Кылбайаараптары илдыэ табыстылар. Дьаакып быйыл саас дэлби ыалдыан балыһаһаттан сана тахса сылдыар. Оннук киһиэхэ ыраас салгын олус наада буоллаба.

Лууктааһынна саамай эрэйдээбэ, өрүс салаатын туо-рааһын. Дэриэбинэ үрдүнэн биир оночо баарын төттөрү-таары уочаратынан илдыэ сылдыаллар, онон бириэмэ бөбө сүтээчи... Бу сырыыга биэрэккэ дыон хата аҕыйах эбит. Арай онгочолоро салаа унуор баар буолан биэрэр.

Дьаакып ыалдыар киһи тымныы ууга киирэрэ бобул-лар. Атыттар бары дыахталлар уонна оҕолор. Арай доруо-байдара Үрүүрүк!

Дьаакып этэр: «Доо, кэһэн киирэн оночону соһон таһаар, ууга киһини түөһүнэн эрэ...» Үрүүрүк иһиттиэм-истибэтиэм диэтэ да, сыгыннахтана охсоот ууга киирэр. Кырдык, уу саамай диринэ, киһини түөһүнэн эрэ эбит. Үрүүрүк соһор санаата суох, онгочоҕо тахсан эрдэр санаалаах онһунна...

Биэрэктэн бары: «Соһон кэл, соһон... оннук түр-гэн», — диэн хаһытыыллар. Үрүүрүк истибэт, эрдиини ылан эрдибитинэн барар...

Оо, дьэ, сатаан эрдиз дуо?! Олоҕор онгочоҕо бастакы

олоруута буоллаҕа! Эрэй да буолар эбит! Биир өттүгэр эрдэр, оночото уна эргийэр, онтон биир өттүгэр эрдэр, оночото ханас халыйар... Киһибит оннук курууктары уна-ханас, ханас-уна оноро сырытта, тириттэ-хорутта, ыксаата, мээнэ эрдин да эрдин буолар, биир сиргэ эргийэ-урбайа, чампалана сырытта... Биэрэккэ турааччылар Үрүүрүк дьайытыттан соһуйан, таах көрөн, сангарбакка тураллар...

Дьаакып тулуйбата, кыһыйда быһыылаах, танастыын баҕастыын киирэн Үрүүрүктэри оночолору бииргэ соһон таһаарда.

Дьэ тугу булан этиэххиний манна?!

16.03.2006

СЫРААТТААҒЫ МЭТИРИЭТТЭР

(Ахтыы кэпсээн)

*Учуутал, худуоһунньук, үтүө-мааны убайым
Михаил Михайлович Шапошников
сырдык кэриэһигэр ананар*

Саха сиригэр, өбүгэлэрбит кэмнэригэр сүрүн аһылыгынан биллибит, сут, сэрии сылларыгар саха норуотун өлүүттэн өрүһүйбүт куобахпыт мэлийэн баран, дьэ быйыл үөскээбитэ биллэн, Салбан диэн нэһилиэк сиригэр-уотугар дэлэйбитэ иһиллэн, эр дьону эрэ буолбакка, дьахтар да аймаҕы үөртэ-көтүттэ... Уонтан тахса сыллаабыта тэрилтэлэр, биригээдэлэр отучча, биэс уонча киһилээх хамаанда тэринэн, сүрдээх көхтөөхтүк, үөрэ-көтө бултуу тахсаллара... Ол саҕана киһи майгыта-сигилитэ да лаппа үчүгэйэ, добордуу-атастыы сыһыаннара да баһыйара. Ас-үөл, техника, уматык боппуруостара кыһалҕаҕа киирбэттэрэ, сүбэлэстилэр да, санаалара лаппа хотон, бултуу-алтыы, үгүс сүпсүлгэнэ суох айанна туруналлара...

Уонча сыллар усталарыгар куобах суох буолан уонна олохпут ол кэмнэргэ тосту уларыян-тэлэрийэн оннук күргүөмнээхтик булка тэринии лаппа сүтэ сылдыбыта... Булка бэрт азартаах эрэ дьон соботобун, «көнөс булчут» аатын сүгэннэр бултууллара үгүс этэ.

Дэ бу быйыл, уруккуга майгыннырды тэринэн булка турунуу сабаланна гынан баран, дьонго үп-харчы тийбэккэ, барбакка хаалбыттар да үгүстэр... Мин бу кэмнэ уопускаҕа сылдыбын. Биэс уон сааспар бииргэ үлэлиир тэрилтэм уолаттара икки уостаах, уон икки калибрдаах ТОЗ сааны бэлэхтээннэр, бултуу барарга бэлэмнэмитим ыраата сылдыара... Үөрэппит уолбар, саха-французскай оскуола үлэҕэ учууталыгар Александр Касьяновка төлөпүүннээтим, ону-маны сэрэгэһэн баран, куобаха баралларын-барбатарын ыйыталастым. Киһим: «Хата барыс! Дьон хомуйа олоробут! Сарсын икки массыынанан барыахтаахпыт!» — диэн үөртэ! Тута сөбүлэстим.

Ытыгылыыр доботторум, Хамаҕатта орто оскуолатын саха тылыгар учуутала, поэт Василий Васильевич Ушницкай-Сэки, Саха сирин биллиилээх худуохунньугун Ефим Михайлович Шапошников бииргэ төрөөбүт быраата, Дьокуускайдааҕы художественнай училище учуутала Михаил Михайлович Шапошников, үөрэппит уолаттарым, учуутал Валерий Николаевич Семенов, предприниматель Дмитрий Афанасьевич Захаров барсалларын истэн, барсар баҕам өссө күүһүрбүтэ, тэринии үөһүгэр түспүтүм, долгуйан аанньа да утуйбатым...

Сирдьиппит Валерий Семенов былааннаабытынан, Салбан диэки, Сыраат диэн сиргэ тийиэхтээхпит. Маршрут: Хамаҕатта-Нам-Искра-Кэнкэмэ-Бырдьякы-Кус Сытыйбыт-Ханчалы-Сыраат... Барыта тобус киһи буолан, икки фургон УАЗ-тарынан айаннаатыбыт. Суоппардарбыт: Дмитрий Захаров уонна саха-французскай оскуола саха тылыгар учуутала Василий Сивцев. Бары харчынан кыттыһан, түөрт күннээх үтэбитин, бензиммитин хааччынан, балаҕан ыйын 24 күнүгэр киэһэ биэс чаастан хонгубуппут...

Мин бу кыракий кэпсээммин «Сырааттааҕы мэтириэттэр» диэн ааттааммын, хайдах бултаабыппытын диринник ырыппакка, булчуттарым тустарынан, кинилэр

майгыларын, бэйэ-бэйэҕэ сыһыаннарын сырдатан, эрийэ-буруйа тутан, ытык киһибит, биир дойдулаахпыт Шапошников Михаил Михайлович сырдык кэриэһигэр анаан, ааҕааччыларбар сахалыы сайаҕас киэн-холку майгыны, өбүгэлэрбит үтүө үгэстэрин өрүү сүрэхтэригэр-быардарыгар илдэ сылдьан, киһилии сыһыаннары алҕаан суруйабын.

СЕМЕНОВ ВАЛЕРИЙ НИКОЛАЕВИЧ

Валерийы Хамаҕатта орто оскуолатыгар үөрэппитим. Ол саҕана мин черчение, уруһуй уонна үлэ учууталынан үлэлиирим. Үөрэтэр үлэ, черчение, уруһуй уруктарбар саамай бастыҥ үөрэнээччим этэ. Сүрдээх дулуурдаах, ыраас туттунуулаах, истигэн уонна эппит тылыгар турумтуо оҕо этэ. Кэнники аармыйаҕа сулууспалаан, дойдутугар кэлэн Намнааҕы педагогическай училищени бүтэрэн үлэ, черчение учуутала буолан, ыраах Муома улуухугар ананан, онно үс сыл устата булт диэн дьарыкка мунна эриллэн, чэхчы булка сыһыана ис-иһиттэн арыллыбыт, киһи булчут диир киһитэ. Кэлэктипкэ сүрдээх элбэх кэпсээннээх-ипсээннээх, көнө унуохтаах, саха уолугар кэрэ сэбэрэлээх үтүө-мааны кэргэн, икки оҕо аҕата буолбутун истэ, көрө киһи үөрэр. Бултууругар хараҕа уоттанар, кылгас соҕус моонньо уһуур, сынтаҕар соҕус мунна кыһар, таныыта кэтириир, хаамара сылбырҕа гынан баран тыһаһууһа суох сыбдыа сыҕарыйар, үөмэрдии туттунар, аттыгар баар эрэ буолтун соһуйан көрөбүн. Ол сылдьан эрдэ сэрэйэн күөйэ көтөн, куобаҕы өлөрбүтэ эрэ баар буолар. Булт диэн баран «муннукка ытаабыт» эдэр киһи. Киһи киниттэн элбэххэ үөрэниэн сөп. Сынныаланна кэпсээннээх-ипсээннээх, ол быһыгар үөннүрэр, хаадылыыр идэлээх. Ол гынан баран Баһылай Уһунуускай таһыгар олордобуна, оҕонньорго киирэн биэрэн «иэдэйээччи»... Киһи быһытынан эрэллээх добор, сэмэй сүбэһит... «Бу

урухуйдуур, уханар идэни талан ылбыппар, эн, учууталым Александр Григорьевич, өнөн баһаам», — диир. Ол миэхэ, учуутал киһиэхэ, үрдүк дьол! Ыраас санаа! Сырдык иэйии!

КАСЬЯНОВ АЛЕКСАНДР ГАВРИЛЬЕВИЧ

Александр эмиэ үөрэппит-такайбыт уолум, билигин ыал маанылаах түс-бас хаһаайына, үс оҕо аҕата. Оскуола-ба сылдьан учуутал уонна үөрэнээччи доҕордуу буолаллара чохчатын иккиэн билбит дьоммут. Сүрдээх көнө, чизинэй, тылыгар турумтуо, «разведкаҕа бииргэ барсабын» дэтэр, лаппа эрэллээх доҕор. Бииргэ бултаһа сылдьан Александрбын өссө күүскэ ытыктыы, сөбүлүү көрдүм. Ол курдук туохха барытыгар сыстаҕаһа, билэрэ-көрөрө, логической өйө-санаата күүстээбэ, көрөн турбакка сыпсап көмөлөһө ыстанара, бу сылайбата, туттара-хаптара түргэнэ киһини астыннарар. Саамай элбэх куобаҕы өлөрбүтэ даҕаны дакаастыыр. Аны майгыта санаабыт санаатын быһа бааччы, кэтэх санааҕа-онооҕо туппакка, уун-утары көрөн туран этэрэ, бу киһи дууһата ырааһын, өйө-санаата аһаҕаһын мэктиэлиир.

Бултуур кэмнэ сүрдээх сыыдам, ким хайа иннинэ куота тийэн, тоһуйан бултуйбута эрэ баар буолар. Булка сэргэх, олус булчут киһи дэтэр. Александр миэхэ өрүү махтанар идэлээх. Ол сөп да диэххэ сөп. Тоҕо диэтэххэ, оскуолаҕа үөрэнэр кэмигэр мастарыскайбар перемена аайы киирэн уханар, саамай бастын үөрэнээччим этэ. 1986 сыллаахха нэһилиэкпитигэр бииргэ Аҕа дойду сэриитин кыттыылаахтарыгар, бэтэрээннэригэр анаан памятник онорбуппут (архитектор убайбытын, үрдүк үөрэхтээх Полищиков Петр Петровиһы ахтар тобоостоох, бу үлэбэ сүрүн киһибит этэ), онно кини сытыы өйө-санаата элбэҕи быһаарарга көмөлөспүтэ... Онон мин эмиэ үөрэппит уолбунан киэн туттабын, үөрэтэммин син туох эмэ талаанын арыарга күүс биэрдэбим дии... Учууталы хаһан баҕарар

үөрэппит оҕолорунан сыаналыыллар... ол сөп! Ол үтүө санаа үөрүүтүн кустуга! Александр сүрэхтээх, киһиэхэ барытыгар көмөлөһөр, сүрдээх культурнайдык иитиллибит, ити аҕата Гаврил Степанович, ийэтэ Мария Ильинична сыралара буолара чохчы уонна бу Касьяновтар аймах сыдыааннара силиһэ-мутуга диринэ, үтүө дьыалалара, дьонно-сэргэбэ сылаас сыһыаннара, үлэбэ-хамнаска күүстээх санаалаахтара, бу барыта оҕолоругар, сиэннэригэр бэриллэрэ, бу аймах үрдүк дьоло-соргута, инники кэскилэ буоллаҕа.

ЗАХАРОВ ДМИТРИЙ АФАНАСЬЕВИЧ

Дмитрий суоппарбыт. Дьэ, доҕор, бу түөрт-биэс күн бултуу сылдьар кэммитигэр араас эрэйи-мускууру көрбүппүт, массыналарбыт да алдьанара, батылларбыт даҕаны үгүс, түүннэри тыаҕа да хонорбут. Маннык кэмнэргэ Дима холкутугар түһэр эбит. Уһун сыыйыллаҕас сүһүөхтээх муннун өрө сынсыһар уонна өйдөөх кырыылаах кугас харахтарынан сүрдээх итэбэтиилээхтик көрө-көрө боппуруоһу быһаарсара киһини сөхтөрөр. Оскуолаҕа үөрэтэ сылдьан ону бэлиэтии көрбөт этим. Аны үлэһитэ, бултуу үөрэммитэ, онно уопутурбута өтө көстөр. Сири-уоту сир хайдаҕыттан барытын сэрэйэн салайар, онтуката үксэ сөп түбэһэрэ, бу киһи тыаҕа-уокка, булка элбэхтик сылдыбытын этэр буоллаҕа. Дьэ маладьыас киһи диэтэбин. Киһи быһыытынан бэйэтин санаатын хайаан да дакаастыы сатыыр, туруорсар уонна онтуката үксэ сөп буоларын сөбө-махтайа сыаналыытын. Дьэ этигэр-уотугар олус бүгүрү, үлэһит киһи. Ону туппут дьэтиттэн, хаһаайыстыбатыттан да көрөбүн. Сүрдээх уус. Нэһилиэккэ бу ыал дьэ этэ биир бастын тутуулаабынан биллэр, ол кини уһун, талаанын уот харахха этэр.

Олохтоох киһи быһыытынан Хамаҕаттатын дьылбатыгар олус кыһаллар. Холбура, Охлопков Тимофей Нико-

лаевичка (Соттой), Нам улуунун хомсомуолускай ячейкатын сэкирэтээригэр, 1922 с. үрүн бандьыттар илиилэриттэн эдэр сааһыгар кыыллы сэймэктэнэн өлбүт норуот геройугар аналлаах обелиһы (1982 с. үөрэппит оҕолорум Василий Ильин, Иван Бурнашев көмөлөрүнэн оноһуллубута), саха хомсомуола 80 сылын көрсө санардан онорууга биир тыла суох, буор босхо бэйэтин тыраахтарынан мас таһан, бөх тиэйэн, мас олордунан, үөрөкөтө көмөлөспүтэ. Бу миэхэ, учуутал киһиэхэ, үөрэнээччитэ үтүө санаанан көмөлөспүтэ күн бүгүнгээнтэ диэри сылаас, ыраас өйдөбүлү ингэрэ сылдьар. Итинник сыһыан, бу киһилии майгы, өбүгэлэрбит ааспыт олохторун ытыгылыыр үрдүк өйдөбүл, өй-санаа Дмитрийгэ баһыйара мэлдьэбэ суоҕа ырылыччы көстөр.

СИВЦЕВ ВАСИЛИЙ НИКОЛАЕВИЧ

Василий Николаевич саха тылын уонна литература-тын учуутала. Республика «Ытык аҕата» диэн бочуоттаах ааты ылбыт улуус ытык кырдыаҕаһа, сэрии, тыыл, үлэ бэтэрээнэ, 12 оҕо, сүүрбэттэн тахса сиэн аҕата, эһэтэ, Сивцев Николай Иванович орто уола буолар. Николай Иванович мин аҕам Григорий Иванович Дунаев ытыгылыыр киһитэ, доҕоро этэ. Мин оскуолаҕа үөрэнэр кэмэр Николай Иванович кэргэниниин сылдыалларын көрөр этим... Василий Николаевич фургон УАЗ-ик атыылаһан, сана ыта сылдьар суонпарбыт буолар. Эмиэ туһугар кэпсээннээх-ипсээннээх, саха уолугар күүстээх-уохтаах көрүнгээх, турбут-олорбут эр бэрдэ. Василий уруккуттан көрөн билэбин эрэри, бу дьэ быйыл сана биригэ сылдьан өссө биллим-көрдүм. Тас да көрүнгүттэн көрдөххө, саха эр киһитигэр бөҕө-таҕа көрүнгээх, ону тэнэ сыыйыллаҕас уһун сирэйэ, холку өйдөөх хара харахтара, уһун моонньун эбэн кэбистэххэ, бу киһи үтүө санаатын, аһаҕас дууһалааҕын бэлиэтии көрөбүн. Учуутал, киһи да

быһыытынан дьонугар-сэргэтигэр, үөрэтэр оҕолоругар кэрэхсэтэр үтүө-мааны киһи.

Булка сылдьан көрдөххө, сүрдээх тулуурдаах, куруук ыйыталаһа, көмөлөһө, сүбэлиин сылдьар идэлээх, олус сылбырҕа, омурнаах соҕус уола хаан! Василий элбэх оҕолоох дьииэ кэргэннэ иитиллибит уонна учуутал да идэлээх буолан, оҕолорго сыһыана олус үчүгэй, тактичнай педагог. Саха тылын учуутала буоларынан, оҕолору сахалыы өйдөбүлүнэн анааран, кинилэри үөрэтэрэ-иитэрэ аҕа оҕотугар, эһэ сиэнигэр сыһыаннаһарын курдук. Ону биһиги, Хамаҕатта олохтоохторо, истэбит-билэбит. Манна кэлээт да, Ушницкай Василий Васильевичи-Сэкини кытта доҕордоһон, уу тэстибэт атастыы буоллулар. Хоһоон айаллар, хаартысканан дьарыктаналлар, араас кункурустарга кытталлар, булдунан үлүһүйэллэр. Мин ити доҕордуу сыһыаннара дирингээбитин бу булка сылдьан бэлиэтии көрдүм. Үксүн Баһылайы тоһуйтара ытарга туруорсар (кырдык, ол сөп ээ, сэттэ уончалаах киһини лаанкынан, ыт мунна баппат иһиригинэн ыыт эрэ), кэпсэтэллэрэ да истингэ, хаадылаһаллара да элэккэйэ... Аны куобах үллэстиитигэр Сэкигэ икки куобах тигистэ, Василийга үс... Ону Василий бири куобаҕын саната-ингэтэ суох Баһылайыгар ылан биэрбитэ... Баһылай тугу да санарбатаҕа да, хараҕа махтаммыттыы үөрэ кылабачый-быта... Ол миигин сүрдээбин долгуппута уонна үөрпүтэ. Итинник доҕордуу иһирэх сыһыаннар олохпутугар элбэхтэрэ буоллар даа...

УШНИЦКАЙ ВАСИЛИЙ ВАСИЛЬЕВИЧ

Дьэ бу нэһилиэккэ да, улууска да, республикаҕа да үгэһит-хоһоонньут быһыытынан лаппа биллибит ытык-мааны киһи. Сэттэ уончалаах киһиэхэ билигин да сылбырҕата, тэбис-тэнтэ сылдыһара киһи оччо сааһы биэрбэт кырдыаҕаһа. Сүрдээх үөннээх, хаадылыыр идэлээх... Хо-

лобура, хаһыаттан куобах кырыйан онгорон, барар-кэлэр сирбитигэр талахтар быыстарыгар өйөннөрөн кэбиспитин Валерийбыт: «Оо, куобах!» — диэт ытан саайбыта. Аны киэһэ аһылыкка хортуосканы хааһы курдук буһаран баран: «Бүгүн киэһэ пурулет диэн бүлүүдэни амсайабыт», — диэн күллэрбитэ. Онтон ыла күнү быһа кэлиэхпитигэр диэри — «пурулеттаабыт», «пурулеттаа», «бу киһи түүнү быһа «пурулеттаан» утуптатаба...» энин диэн хаадылаһан ити тылга бары «заразись» буолбуппут... Баһылайы мин 1976 сылтан билэбин, аан бастаан учууталлы кэлбит сылбыттан. Онно да үөнэ-күрдьэбэтэ биллэрэ... Арай биирдэ учууталлар перемена кэмигэр учительскайга мустан олоробут. Дириэктэрбит киирэн кэлэн: «Бу Баһылай Баһылайабыс төрдө «түүлээх» ээ, — диэн хаадылаабыта. Дьахтар учууталлар кэпсэтэ олорон, бары соһуйан ах баран хаалбыттара. Баһылай Баһылайабыс үөннээх харахтарынан эргиччи көрө-көрө: «Оттон ити киһин «төбөтө түүлээх ээ», — диэн барыбытын күллэрэн, быарбытын тарбаппыта. Дириэктэрбит түргэн үлүгэрдик ааны былдыаспыта... Кырдьык, Василий Васильевич төрөөбүт-үөскээбит сирэ Уус Алдан оройуонун Түүлээх нэһилиэгэ. Онон мээһэ сагаран, Баһылайга киирэн биэрбэт ордук! Баһылай бэйэтэ сүрдээх булчут киһи, ордук балыксытынан биллэр. Төгүрүк сыл, сайын буоллун, кыһын буоллун, балыктыырын бырахпат. Сотору-сотору биһиги ыалга балык бэрсэн абырыра элбэх. Онно тус бэйэм сүрдээбин махтанабын. Мин «быардаахпын» биллэр, ол иһин үксүн сордону, борохойу бэрсэр, тобо диэтэххэ, «быардаах киһиэхэ» сордон күүстээх эмп буолар... Ол да иһин кэнники кэмнэ бу ыарыы миигиттэн тэйэн эрэр курдук саныбын (улаханлык эппэппин).

Аны Баһылайым фотограф бэрдэ. Түһэрбитин доборум диэн босхо биэрэр (бу ырыынак кэмигэр!). Быйыл «Якутия» хаһыаты рекламалыырга куонкурус биллэрбиттэр. Дьэ онно Баһылай доборун Василий Сивцеви ынгы-

ран, массыынанан өрүскэ киирбиттэр. Василийга «Якутия» хаһыаты туттарбыт, ойбон таһыгар олорпут, аттыгар биир бөдөн сордону бырахпыт, хаартыскаба түһэрбит уонна эрдээксийэбэ ыппыт... Онтуката бастакы миэстэ буолан, цифровой фотоаппарат бириис ылар... Дьэ ити! Итинник доботтордоох кэпсиригэ да, сылдыарга да астык!

НОВГОРОДОВ СЕМЕН ИВАНОВИЧ

Семен Ивановичы оскуолаба үлэлиэхпиттэн билэбин. Военрук-физрук идэлээх. Сүрдээх талааннаах киһи. Ырыаһытын таһынан ырыа матыбын айар. Ол быһыгар сварщик бэрдэ. Киһи киэнэ үтүөтэ, дьибэ-уокка бэртээхэй хаһаайын, кэргэн, добор, табаарыс. Эмиэ көрөн турбат киһи, ойон кэлэн эйиэхэ көмөлөспүтэ баар буолар. Соһуйдабына хап-хара төгүрүк харахтара өссө кэнээбиккэ дылы буолар. «Киһи хараба киэн да буолар эбит», — диэн киһи бэркиһиир. Оннук киэн төгүрүк хара харахтаах саха уола. Куобабы күрэтэбит... Халлааммыт ардах, хаар былааһыктаах ибиирэр. Ычык бөбөнү кэһэбит. Танаспыт илийдэ аҕай. Арай Семен: «Мин эрэ танаһым наһаа илийбит эбит дии», — диэтэ уонна биһигини эргиччи көрүтэлиир. Ону үөн хаата Баһылай: «Ээ, онтон ычык иһигэр, ким да көрбөтүгэр, бары салаабынан барытынан наһаа хамсанар буолабын», — диэн күллэртээтэ... Сэмэн сүрдээх элэккэй, өс киирбэх, соһуйар-өмүрэр идэлээх, дынгнээх сахалыы намыын Нам уола. Ыллаан сыһыйылыннардабына, киһи истэ туруох курдук, оннук намыын-намчы куоластаах. Хамабаттаба «Кытыл» диэн (Винокурова Антонина, Макарова Надежда, Новгородова Светлана) улууска, республикаба биллэр трио баар. Онно Семен кэргэнэ Светлана сүрүн ырыаһыт. Бу трио үксүн Семен Иванович айбыт ырыаларын ыллыыр. Онон ырыа, булт, үтүө санаа аргыстаспыт үтүө-мааны учуутал киһи, бу Сэмэнин буолар.

ПРОТОПОПОВ ИВАН ИГНАТЬЕВИЧ

Иван Игнатьевич биэс уонун ааспыт, үлэлээбитин тухары тиэхиньикэни кытта эриспит, олобор араас эндирдэри-мундурдары көрбүт, элбэх эрэйи да, үөрүүнү да көрсүтэлээбит үлэһит, боростуой саха киһитэ. Куобах булдугар сирдьиппит, сүрдээх холку-набыл майгылаах, сүбэнэн-аманан сылдыарын сөбүлүүр.

Сынньаланна бултаабытын туһунан кэпсиир: «Арай биирдэ кэрийэн иһэбин. Ол истэхпинэ биир куобах куотан, мас көндөйүгэр киирэн хаалла. Ону: «Өлөрөн кэбиһиэм, кэбис, — диэн аһына санаат, уһун урабас курдук титириги ылан көндөйгө уган эрийэн куобахпын ороон таһаардым ээ...» «Онтон хайаатын?» — үөннээх баһайытык Баһылайбыт урут чап гыннаран хараба уотанна... «Онтон дуо? Онтон ыламмын тииккэ төбөтүн сабаатабым дии», — диэт, ыйытардыы барыбытын кэрийэ көрдө. «Өлөрөн кэбиһиэм, кэбис диэнгин сүгэбинэн үлэлэспэтэбин дии, ол гынан баран син биир өлөрбүккүн дии», — Баһылай утары уоптарда. Онтон бары өйдөөн, күлсүү-салсыы тэтимирэ түстэ, хайдах эрэ тулабыт сырдаабыкка, сылыйбыкка дылы буолла, оннооһор сулустар үөрсэн күлүмнээтилэр... Дьэ итинник сахалыы сиэрдээх, ураанхайдыы туомнаах Намна төрөөбүт-үөскээбит намыын майгылаах, киэн-холку, дьулурхай сүрэхтээх-быардаах тус-туһунан кэрэ-үтүө дьону кытта айылбалыын алтыһан, саха сиэринэн сөп собуустук бултаан-алтаан, сирбитигэр-уоппутугар сынньанан, күүскэ-күүс эбинэн дуоһуйан аһай кэлбиппит. Онтон ыла доһордоһуубут өссө күүһүрэн, көрсүстэххэ: «Аны хаһан бултуу барабыт?» — диэн эбэр-дэлэһэр дьон буолан хаалбыппыт, бу сирдээҕи дьолбут биир кэрэ түгэнэ буолара чуолкай.

ШАПОШНИКОВ МИХАИЛ МИХАЙЛОВИЧ

Михаил Михайлович куорат киһитэ. Төрөөбүт-үөскээбит сирэ Хамаҕатта. Онон уоппуксатыгар, өрөбүллэргэ, «Нива» диэн тимир көлөтүнэн тахса турар. Дойду барахсан оннук күндү, ыңыра-угуйа, тарда турдаҕа!

Бу алта уон сэттэлээх, сырдык, ыраас сэбэрэлээх, үтүө-мааны киһи. Дьокуускайдаагы художественнай колледж учуутала. Өр сыл устата худуоһунньуктары, уруһуй учууталларын иитэн-үөрэтэн таһаарбыт республика үтүөлээх учуутала, кэрэбэ уһуйбут культура туйгуна, Нам улуунун ытык киһитэ, сайабас-эйэбэс аҕа, эһэ. Республикаҕа, Сойууска, кыраныысса таһыгар биллэр, аатырбыт худуоһунньук Ефим Михайлович бииргэ төрөөбүт быраата.

Үс сыллаабыта Хамаҕатта орто оскуолатыгар убайын аатын инэрбиттэригэр кэлэ сылдьан: «Төрөөбүт-үөскээбит, уһуннук олоҕубут сиригэр Даадарга, Намнаагы педколледжка аата инэриллиэхтээх этэ. Ол гынан баран, бүгүн манна, бу үөрүүлээх түгэннэ сылдьан, дьон-сэргэ эппитин-тыыммытын истэн, сыаналаан баран, убайым аата Хамаҕаттатын оскуолатыгар инэриллибитэ өссө ордук эбит диэн түмүккэ кэлиим... уонна оскуола инники кэскилигэр Ефим аата элбэҕи көмөлөһүө, сайыннарыа турдаҕа?» — диэн эппитэ. Көр, ити киэн-холку өй-санаа баһыйбыт киһитин тыла-өһө буоллаҕа...

Михаил Михайлович Баһылай Уһунуускайдыын үөлээн-нээхтэр буоланнар сэргэстэһэ хаамсаллар, тоһуурга кэк-кэлэһэ тураллар, аргыстаһа күрэтэллэр, утарыта олорон аһыллалар, «сыстыһа» утуйаллар... Сүрдээхтик тапсан сырыттылар, олох «эрдии-ойох» курдуктар...

Баһылай сарсыарда аайы эрдэ туран чэй өрөр, оргуйда да Мэхээлэтин уһугуннарар: «Мэхээлээ-ээ, чэй оргуйда. Тура сатыан дуу-уу?» — диэн сүрдээхтик сэрэнэн, харыстаан, «тапталлаабын курдук». Саха оһонньотторо барахсаттар! Эчи, холкуларын, сэмэйдэрин, сымнабастарын... Бу Мэхээлэлээх Баһылай иккиэн үйэлэрин тухары кими да

атабаастаабакка, дьарыйбакка, үксүн дьонно-сэргэбэ үтүөнү оноро, көмөлөһө, сүбэлии-амалы сылдыар буоланнар, айбыт айылбалара бу сэттэ уоннарыгар диэри сэнэхтик, эрчимнээхтик сырытыннардаба... Иккиэн да кырасыабайдык кырдыа барбыт абытакай офонньоттор диэтэбин!

Михаил Михайлович куудара-солко баттахтаах, сытыы сырдык халлаан күөхтүнү уоттаах харахтаах, ол дьүһүнүгэр сөп түбэхэр майгылаах киһи киэнэ кэрэмэхэ диэтэххэ сыыспаппыт буолуо. Убайым барахсан өлүүтүн үс куобагы ылан, Хамабаттатыгар хоммокко, бултаан-алтаан айылбатыгар сынньаммытыттан, онтон күүс-уох ылан үргүлдүү тапталлаах кэргэнин үөрдээри Дьокуускайдаабыта. Ити таптал күүһүн, олобун доборун ытктыгырын, сыаналыырын этэр... Атына эбитэ буоллар, төрөөбүт сиригэр-уотугар хонон-өрөөн да бардабына ким баалый?..

Бу кэнниттэн биир ый ааспыта!

Ыарахан кэмнэр күүс-көмө, сүбэ-ама буолар, үөрэр-көтөр түгэннэр ис сүрэхтэн үөрсэр киһин өлөн-сүтэн күн сириттэн симэлийэн хааллабына тулан иччитэхсийэн, кутун-сүрүн сөллөн ыар да буоллаба!.. Бу бултуур кэммитигэр Михаил Михайлович тэрилтэттин дьонун, барыта сэттэ киһини илдэ тахсыахтаах этэ. Онто массыналара сатаммакка кэлбэт буолбуттарыгар, убайым эрэйдээх такси тутан, бэйэтэ тахсаахтаабыта... Эрэннэрбит тылын толороору (суобас киһиэхэ олус күндү), саатар бэйэтэ тахсан, манна уолаттар өргө диэри кэтэспиттэрин (хайаан да тахсаллар диэн күнүс икки чааска барыахтаах дьон биэс анаарга барбыппыт) алы гынаары, орубуна хонноору турдахпытына (биэс мүнүүтэ хойутаабыта буоллар, куоттарыахтаах этэ) бу тийэн кэлэн үөрдүбүтэ... Тас көрүнгэр буруйдаммытты туттуулаах, ол гынан баран туох эрэ эрэл кыыма харабар сыдыайара, ыксаабыта тириппиттэн, туттарыттан-хаптарыттан өтө көстөрө...

Бу сабана убай курдук саныыр киһибит сотору бу күн сириттэн симэлийэн ким сэрэйбитэ баарай? Киһи олобо диэн бүгүн бааргын, сарсын суоххун! Сүрдээх тыйыс дьылбалаах дьон эбиппит..

Михаил Михайлович дьоно эрдэ өлөһнөр, Нам улуунун Хамабатта нэһилиэгин детдомугар итиллибитэ, 1959 сыллаахха Дьокуускайдаагы музыкальной-художественной училищени бүтэрэн, 1959—1961 сс. Мэнэ Ханалас Майатаагы Культура дьэтигэр худохунньугунан үлээбитэ.

Красноярскайдаагы государственной педагогической институт художественной-графической факультетыгар үөрэбин ситиһилээхтик түмүктээн, ити сыл Дьокуускайдаагы Курашов аатынан 2 №-дээх оскуолаба уруһуй учууталынан аманнаа.

Онтон 1966 сылтан күн бүгүһүннээһинэ диэри П.Романов аатынан Дьокуускайдаагы художественной колледжка үлэлии сылдьан, сүрдээх хомолтолоохтук, соһумардык оһолго суорума суолланнаба... Көр, бу 37 сыл устатыгар төһөлөөх оһону иппитэ-үөрэппитэ буолуой, төһөлөөх ыччаты кэрэ эйгэтигэр уһуура хааллаба? Үөрэппит оһолоруттан: Николай Иннокентьев — СР искусствотун үтүөлээх деятелэ, Тимофей Степанов — СР норуодунай худохунньуга, Мария Рахлеева — СР искусствотун үтүөлээх деятелэ, Эдуард Пахомов — биллиилээх скульптор, П.А.Ойуунускай аатынан Государственной бириэмийэ лауреата, Иван Степанов — СР үтүөлээх уонна Россия норуодунай артыыһа уо.д.а.

Маны таһынан түөрт уонтан тахса үөрэнээччитэ Саха сирин уонна Россия худохунньуктары соһууһун чилиэнэ, үтүөкэн учууталлар, ыал ийэлэрэ, абалара, эбэлэрэ, эһэлэрэ. Михаил Михайлович быһыл куобах көңүл-лэммитигэр, олус бабаран туран бултаһа тахсыбыта. Барыта тобус буоламыт түөрт күнү быһа үүтээннэ хонон, күһүһүнү айылба мөттөөх салгынын тыына, айылба кэрэ

көстүүлэринэн дуоһуя олус үчүгэйдик, астына, үөрэ-көтө бултаан-алтаан сылдыбыппыт. Ити Михаил Михайлович бүтэник сырыыта этэ...

Убайым өлүө эрэ дии санаабатабым, бу кэпсээммин кини өлүөн иннинэ, бултаан кэлээт да, сабалаабытым. Онтон ити ыар сурах... Күндү киһим Михаил Михайлович Шапошников туһунан кэпсээним кэриэстэбил кэпсээн курдук түмүктэннэ... Ол эмиэ да сөп! Олох сокуона буоллаба! Ким эрэ эрдэ, ким эрэ хойутаан барар... Күн сиригэр олох айылбата, айылгыта оннук...

Бииргэ бултаспыт, бу кэпсээнгэ ахтыллыбыт уолаттар бары эмискэччитэ бэрдиттэн, киһи олоҕо быһаарыллара түргэнигэр соһуйбуттук, маннык үтүө дьон соһумардык, эмискэ суох буолалларыттан хомойбуттук.

Этэбин: «Убайым Мэхээлэ, эн сырдык мөссүөнүң, үтүө сылаас сыһыаның, ыраас кэрэ майгың, киһилии уйан дууһан өрүү биһиги сүрэхпитигэр сылдыа, кэпсэл, холобур буолан өр сылларга дьайыа!»

Алгыбын: «Бултаспыт доҕотторум, бары сахам дьоно-сэргэтэ, маннык соһумар түгэnnэр эһигини ыраабынан тумуннуннар! Күн сиригэр биирдэ бэриллэр олоххутун уһуннук, дьоллоохтук, сырдыктык-ыраастык, сылаастык-кырдыктык олороргутугар, саха омук элбээн, кэскилэ сайдарыгар баҕарабын! Дом! Дом! Дом!»

2004

ХОРСУН САЛЛААТ

(Аҕам туһунан)

Б алабан ыйын 12 күнэ 1943 сыл. Харьков иһин кыргыһыы. Пулеметнай точка окуопатыгар гвардия рядово-йа саха Григорий Дунаев уонна казах уола, кини көмөлөһөөччүтэ Юлдашев бааллара. Өстөөх таанкалара уотунан уһуура-уһуура, мунутуур түргэнинэн бу кэлэн иһэллэрэ.

Байыастар гранаталары баайан баран, таанкалар чугаһыылларын кэтээбиттэрэ. Биир таанка уун-угары кэлэн испитэ. Уолаттар бырахпыт гранаталара таанка уна гусеницатын анныгар түһэн эстибиттэрэ. Таанка, пулеметтуурун уураппакка эрэ, өрө холоруктуу түспүтэ уонна төттөрү хайыһаат, тохтоон хаалбыта. Григорий эргиллэн көрбүтэ, киһитэ сүүһүн хаба ортотугар таптаран хаан-билик буолан сытара. «Өлөрбүттэр», — диэн санаа элэс гынан ааста, таанка иһиттэн дьоннор тахсыахтара диэн кэтэстэ. Иккис таанка эмиэ пулеметунан тибиирэн субу чугаһаан кэллэ.

Гвардеец хаптас гынна, гранаталарын бэлэмнээтэ. Өндөйөн эрдэбинэ буулдьалар ойоһоһунан сирилэстилэр. Гранаталарын кыыратта, дьолго, таанка эмиэ хойуостана түһээт, хорус гынна. Таанкалар кэннилэриттэн сырсан иһэр немецтэри пулемет уотунан көрүстэ.

Биһиэннэрэ хардары кимэн кириигэ турдулар. Өстөөх атааката төттөрү охсулунна. Киэһэ өстөөх бастакы кирбиитэ ылыллыбыта. Сарсыныгар кимэн кириини «катиошлар» сабалаабыттара уонна пехота кириитин биллэри-мээри туох да көстүбэт хойуу буруотун таһаарбыттара.

Эмискэ Григорий кэннигэр снаряд түһэн эстэрин кытта туох эрэ сискэ уонна илиигэ сүр күүскэ охсубуттан охтон түспүтэ. Нэһиилэ сыылан, улахан боруонкаба киирбитэ, онно сытар саллааттар көмөлөрүнэн баастарын

бэрэбээскилэммитэ. Сэниэ ылан баран, санчасть баар диэбит ойуурдарын диэки сыылан, бэрт эрэйнэн тий-битэ, өстөөхтөр хайыы-үйэ үлтү буомбалаабыттар.

Санаата түһэн олоодобуна, биир билэр саллаата эмиэ баас ылан кэлбитэ. Ханна баралларын толкуйдаан балачча олоорбохтообуттара. Тыын былдыһан ыраах ойуур көстөрүгэр барбыттара. Григорий кыайан тийбэтэбэ, өйүн сүтэрбитэ. Вагон иһигэр айаннаан иһэн дэ өйдөммүтэ. Сэрэйдэбинэ, били бииргэ айаннаабыт табаарыһа тийэн тыллаабытыгар санитардар кэлэн ылбыт быһыылаахтар.

Гвардеец бу иккис уонна бүтэһик бааһырыыта этэ. Баас ылыыта ыарахана, уһуннук эмтээбиттэрэ. Илиитин быһарга эппиттэрин сөбүлэспэтэбэ.

— Онтукам билигин үтүөрдэ, туһата улахан, — диэн үөрэн-көтөн кэпсиирэ.

«Бойобуой үтүөлэрин иһин», «Германияны кыайыы иһин» мэтээллэрдээх дойдутугар кэлбитэ.

Хомунуус, гвардия рядовойа Г.И. Дунаев 1944 сылтан холкуоһугар, кэлин сопхуоска салайар үлэлэргэ сылдыбыта, Хамафатта отделениетын бартыыйынай тэрилтэтин сэкирэтээринэн, Кириэс Кытылга уһун сылларга биригэдьиirinэн, «Комсомольскай» сопхуоска бастаан аһыллыбыт «Чаран» остолобуойугар сэбиэдиссэийинэн үлэлэбитэ. Ханнык бафараар үлэбэ туох баар сыратын, өйүн-санаатын биэрэрэ. Кырдык, ыраас дыала иннигэр сүрэбин бафатынан дьингээх хомунуустуу өйдөөн кыһанара. Кини сүрэбэр улахан бафа баара — инники кэскиллээх ыраас халлаан, дьоллоох олох...

Саас-үйэ тухары баһыыба буоллун үтүө санаалаах киһиэхэ, төрөппүт аҕабар. Сиэннэрин ахта-саныы туруохтара, киэн тутта кэпсиэхтэрэ оҕолоругар. Олох салбанар үтүө-кэрэ дьоннорунан, ыраас-сырдык майгыларынан, сылаас, истинг ийиинлэринэн... Оннук эрэ буолуохтун өрүү...

ИҢИНЭЭБИТЭ

<i>Иван Мигалкин. Айар үлэ алгыстаах аартыгынан</i>	3
Былаат.....	5
Үөрэнэр эбиккин дуу?!.....	7
Тустуук.....	8
Учууталым саахара.....	11
Но я достаю... ..	14
Бааха кэпсээнэ.....	15
Лизафа айан.....	19
«Һуу, эмиз өлө сыстыбыт...».....	23
Дьикти түгэн.....	24
НЛО үһүбүт.....	25
Табыллыбатах айан.....	27
Дьол харафа суох.....	29
Скорайдык эмтээһин.....	31
Сүтүк.....	32
Хаалтыстаах булчут.....	34
Боруобалаан бырабан көр эрэ.....	36
Үрүүрүк мүччүргэннээх сырыыллара.....	40
Сырааттаабы мэтириэттэр.....	45
Хорсун саллаат.....	59

Литературно-художественное издание

Дунаев Александр Григорьевич

В ЖИЗНИ ВСЯКОЕ БЫВАЕТ

Рассказы

Национальное книжное издательство «Бичик»
Республики Саха (Якутия) им. С.А. Новгородова, 2012 г.

На якутском языке

Уус-уран таһаары

Дунаев Александр Григорьевич

КҮННЭТЭ КӨСТӨР КӨРҮДЬҮӨСТӨР

Кэлээтгэр

Эрдээксийэ сэбиэдиссэйэ *Р.П. Осипова*. Эрэдээктэр *А.А. Винокурова*. Ху-
дуһунньук *Н.С. Иванова*. Ойуу-бичик эрдээктэрэ *С.К. Васильева*. Техническэй
эрдээктэр *С.Н. Делахова*. Көмпүүтэргэ танна *С.Н. Делахова*

30.05.2012 с. бэчээккэ илин баттанна. Киэбэ-кээмэйэ 84х108 1/32. 3,36 усул.
бэч. лине. 2,73 учуот.-изд. лине. Ахсаана 1500+4500 экз. Сакааһын №-рэ 30.

Саха Өрөспүүбүлүкэтин С.А. Новгородов аатынан «Бичик» национальнай ки-
нигэ кыһата. 677000, Дьокуускай к., Курашов уул. 30/1. Төл. 42-20-26, 42-37-26,
34-30-58. Интэриниэт аад.: www.bichik.ru E-mail: NK12007@mail.ru

«Якутия» медиа-бөлөх ААУо бэчээттэннэ. 677000, Саха Өрөспүүбүлүкэтэ, Дьо-
куускай к., Бүлүүлүүр туора уул. 20. Төл./факс: (4112) 36-35-24. Интэриниэт
аад.: E-mail: mediahold@mail.ru

57⁸²

timuk

ISBN 978-5-7696-3864-0

9 785769 638640